

ONALTINGİ ASIR ORTALARINDA YAŞAMIŞ OLAN
İKİ BÜYÜK ŞAHSİYET

TOSYALI CELÂL ZÂDE MUSTAFA
VE SALİH ÇELEBİLER

Ord. Prof. İ. H. UZUNÇARŞILI

Onaltıncı asrın ortalarında yaşayarak birisi devlet kanunlarında ve diğeri ilim ve fazilet cihetinde şöhret sahibi olan Celâl zâde'lerin tercüme-i hal ve eserleri hakkında henüz etraflı bir tetkik yapılmadığından, bu iki değerli şahsiyetin hüviyet ve ilmî kudretleri tamamiyle tesbit olunamamıştır. Bundan dolayı ben mevcut kaynaklarla kendi eserlerinden faydalanarak bu kıymetli müdekkik iki kardeşin tercüme-i halleriyle eserlerinden bahsetmek suretiyle bu makaleyi yazdım.

KOCA NİŞANCI CELÂL ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ

Yavuz Sultan Selim zamanında devlet hizmetine giren ve Kanunî Sultan Süleyman devrinde kanunların tedvininde bilgisi, ilmî ve ahlâkî fazileti ile şöhret bulan ve *Koca Nişancı* diye anılan Mustafa Çelebi'nin babası Kadı Celâlüddin, *Tosya*'lıdır¹. Kadı Celâl, medreseden yetişerek Rumeli tarafındaki kazalarda kadılık etmiş ve derecesi *Eşraf-ı Kuzat* rütbesine² kadar yükseldikten sonra kadılıktan

¹ Dürr ül Habeb fi Tarih-i Âyân-ı Haleb müellifi, Muhammed bin İbrahim Halebî, *Haleb* kadılığında bulunmuş olan Celâl zâde Salih Çelebi'nin tercüme-i halinde bu ailenin aslen Amasya'nın *Celed*e kasaba veya nahiyesinden olduklarını beyan etmektedir:

«صالح چلبی بن قاضی جلال الدین الاماسی الجندی نسبة الى جلد یفتح المیم واللام من توابع آماسیه
Nur-ı Osmaniye Kütübhanesi No. 3292 ve Yenicami Kütüb No. 850.

² Anadolu, Rumeli ve Mısır kazaların'da kadılık edenler dereceleri yüksele yüksele nihayet *Sitte* denilen dereceye kadar çıkar ve bunlara *Eşraf-ı Kuzat* denilirdi. Anadolu, Rumeli ve Mısır kaza kadılarına âid olmak üzere üç sitte derecesi vardı; Rumeli kazalarında kadılık edenler Anadolu ve Mısır kazalarına kadı olamazlar ve mutlaka derece derece Rumeli kazalarında kadılık ederlerdi. Keza Anadolu ve Mısır kazalarında kadılık edenler de kendi kıtalarında terfi ederek *sitte* derecesine yükselirlerdi.

çekilerek günde otuz beş akçe ile tekaüd olmuş ve 935 h 1528 m tarihinde vefat etmiştir. Kadı Celâlüddin doğruluğu, halim ve mütevazı olmasıyla kendisini sevdirmiş; zâhir ve bâtını mamur bir zat olup meşhur hattat Amasyalı Hamdullah'tan yazı meşk etmiştir³.

Kadı Celâlüddin'in Mustafa, Salih ve Ataullah adlarında üç fazıl oğlunun ⁴ en büyüğü olan Mustafa Çelebi, takriben 895 veya 896 hicret senesinde (1490-1491) *Tosya*'da doğdu. İlk medrese tahsilini memleketinde gördükten sonra *İstanbul*'a gelmiş, *sahn-ı seman* medresesinde danışmendliğe (yüksek tahsil derecesi) kadar çıkmış ve divanî yazıdaki meharetine mebni Vezir-iâzam Piri Mehmed Paşa ile Nişancı Seydî Bey'in kendisini himaye etmeleriyle Medrese hayatını bırakarak 922 h 1516 m de ve Yavuz Sultan Selim zamanında divan-ı hümayun kâtipliğine alınmıştır⁵.

Mustafa Çelebi, çalışkanlığı ve vazifesini kavraması, ketum olması sebebiyle kısa zamanda kabiliyetini gösterdi ve hâmlerinin tavsiyeleriyle Sultan Selim de Celâl zâde'ye itimad etmişti⁶.

³ *Şakayık tercümesi Mecdî s 466 ve Tuhfet ül Hattatin (Müstakim zâde) s 152.*

⁴ *Âli (Künhülâhbar) basılmamış ikinci cild (kütüphanemizdeki nüsha s 167 ve Peşevi tarihi c I s 43 "Üç karındaş olup birbirinden faik ve mümtaz adamlardı".*

⁵ Mustafa Çelebi Divan kâtipliğine nasıl tâyin edildiğini ve kimlerin himayesini gördüğünü *Selimnâme*'sinde şöyle anlatıyor: "İki zat-ı sütude sıfat teveman salâh-ı mülk-ü devlet hususı heminan olmuştu ki biri Piri Paşây-ı kâmrân ve biri nâzır-ı ahkâm Seydî seyadet nişân idi. . . Pâdişah bihişt âşiyân (Yavuz Sultan Selim) onların vücud-ı mevdudları ile kemal-i iftiharda olup cümle mühimmat-ı saltanatta rey-i rezinlerini refik ediniüp mecmu-ı levazım-ı hilâfette ârây-ı saibe-i isabet nümaları karin-i tevfik olurdu. Kemine, onların vüfur-ı refet ve atıfletlerine mazhar ve kemal-i riayet ve tâlim-i âdab-ı saltanatta hüsn-i ihtimamları ile zib-ü fer bulup hazret-i pâdişah-ı bihişt âşiyane hüsn-i terbiyet ile arz olunup silk-i kâtibân-ı divan-ı saadet unvanına münselik olmağla tahsil-i mübahat olundu. . ."

Bu hususta Âşık Çelebi şöyle diyor: "Kendüler danışmend iken Piri Paşa merhum terbiyyeti ile *سنة اتمى و عشرین تسمایه* sene isna ve işrin ve tisamie de divan kâtibi olup. . ." "Latifi'de "Sahn-ı semaniyede medrese sakinlerinden ve cümle-i muhassilinden iken ahd-ı Selim Hanide fahrül vüzera Piri Paşa'ya tezkireci oldu" demektedir. Lâtif inin, Celâl Zâdeyi birdenbire tezkireci göstermesi yanlışır. Nitekim kitabının başka bir yerinde Reisülküttâb'lığundan bahsetmiyerek birdenbire nişancı yapivermiştir.

⁶ Sultan Selim'e *Amasya*'da Gümüşlü oğlu Şeyh Mehmed'in, başına adamlar toplayarak Sultan Korkud sağdır diye propaganda yaptığını haber vermişler. Pâdişah, Şeyhi getirip *İstanbul*'da hapis ettirmiş. Vezir-iâzam Piri Paşa, Şeyh Mehmed hakkındaki sözlerin asılsız olduğunu ve bunu tahkik için mütemed birisinin memur edilmesini arz etmesi üzerine Sultan Selim "Ehl-i vukuftan biri-

Yavuz Sultan Selim, devlet erkânından mahrem olarak bazı yerlere göndereceği emirleri Mustafa Çelebi'yi çağırarak kendisine yazdırırdı. Pâdişah şöyle yaz, böyle yaz diye emrettiği zaman Mustafa Çelebi divan kitabeti usulüne ve derece teşrifatına aykırı mütalâalar yazmakta tereddüd ederek pâdişahı ikna ederdi⁷.

Celâl zâde'nin divan muamelâtında yetişmesine ikinci hâmesi Nişancı Seydî Bey gayret etmiştir. Bundan dolayı nimetşinas olan Mustafa Çelebi, Seydî Bey hakkında "benim mürebbi ve muallim ve üstadım idi; kanunşinas idi; ve umur-ı kalemiyede gayet mâhir idi" demektedir⁸.

Celâlzâdenin tezkireciliği :

Mustafa Çelebi daha sonra hâmesi olan vezir-iâzam Piri Paşa'ya tezkireci (kalemi mahsus müdürü veya mektupçu) oldu; tahkiki icab eden bazı mühim işlerde bulundu; Piri Paşa, vezir-iâzam bulunduğu müddet onun tezkireciliğini yaptı. 929 Şaban, ve

sini bana gönderesin" demiş. Bunun üzerine Piri Paşa, Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye : "divan dağıldıktan sonra pâdişahın huzuruna çıkacaksın bir taraf ayrılmı" demiş. Pâdişahın huzuruna çıkacağını duyan Celâl zâde epiy heyefan geçirmiş ve divandan sonra Enderuna arz odasına gitmiş. Sultan Selim gözünde gözlük olduğu halde mütalea ile meşgulumuş; Celâl zâde'yi görünce "Celâl oğlu Mustafa sen misin?" diye sormuş. Ben kulun pâdişahım diye cevap verince "Gömüslü oğlu'nu nasıl bilirsin? cevher veya medrere midir? (yâni cevher veya toprak mıdır) nice idrak kulursun?" demesi üzerine Mustafa Çelebi "vilâyet madeninin cevheri ve riyazat putasının halis zeri bir ulu kişi bilürin" demesi üzerine "ulu mu, ulu mu, ulu mu?" diye üç kere tekrar ederek hiddet ve gazab göstermiş. Fakat Mustafa Çelebi evet pâdişahım ulu kişidir demesiyle gazabı geçmiş, bir az yumuşak konuşmuş ve beru gel diyerek ulufesini yâni yevmiyesini sormuş. Celâl zâde yevmiyesinin on akçe olduğunu arz edince yine acele acele "on mu, on mu, on mu" diye tekrarlayarak yevmiyesinin azlığından dolayı istigrap etmiş, sonra "şeyhe bizden selâm eyle hatırını hoş tutsun" diye Mustafa Çelebi'yi Gümüslü oğluna göndermiş. "Bizzat Celâl zâde'den naklen Âli. Künhülâhbar basılmamış birinci cild s 300.

⁷ "Sultan Selim-i kadim vüzeradan mahfi etrafa bâzı ahkâm ve evamir gönderilü oldukta bana yazdırırdı, bazı umurda muhalefet şeklini gösterip münasib olanı böyle eylemektir pâdişahım der idim; bir iki defa arık ve ırgad edip izhar-ı gazab ederdi; ben musır olup saadetli pâdişahım ferman senindir ama sahib kırana münasib olan budur dediğim gibi münbasit olup imdi öyle yaz der idi" Celâl zâde'den naklen Beyanî (*Şuara tezkiresi Millet kütübhanesi numara 757*).

⁸ Âli'den naklen Mehmed Arif Bey "Kanunnâme-i Âli Osman mukaddimesi sahife . . h "Tarih-i Osmani Encümeni ilâve kısmı.

1523 Haziranda Pirî Paşa tekaüd edilerek yerine Rumeli Beylerbeyliği de üzerinde olarak enderundan hasodabaşı İbrahim Ağa-kanun hilâfına- vezir-iâzamlığa getirildi. Yeni vezir-iâzam, devlet adamları içinden yetişmeden saraylardan çıkıp hükümet reisliğine tâyin olduğu için işlerde acemi idi. Bundan dolayı Nişancı Seydî Bey'in tavsiyesiyle Mustafa Çelebi; İbrahim Paşa'ya da tezkireci oldu. Celâlzâde vezir-iâzâmın divan müzakeresi dolayısıyla bunu şöyle anlatıyor⁹:

“Maktul İbrahim Paşa harem-i pâdişahiden defaten vezir-i âzamlıkla çıktıkta küttabdan bir gayetle ehl-i vukuf kimesne isteyip hakiri getirdüp tezkireci edildi; kendisinin ahval-i âleme vukufi yok, şikâyetçi ise izdiham eder; mabeynimizde tenhada ittifak olunmuştur ki eğer şer'i şerife müteallik ise kazaskere salına ve eğer mâl-i pâdişahiye müteallik ise defterdara göndere ve eğer kendüye vezarete müteallik ise ben divit ve kaleme yapışırım, ol dahi hüküm yazılsun deyu buyururdu”¹⁰.

Celâl zâdenin Reisülküttâplığı:

Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'ın fethinden sonra orada tatbik edilen Osmanlı kanunları ile halk ağır vergilere bağlanmışlar, bu hal şikâyeti mücib olmuş, bu durumdan istifade eden Çerkes beyleri ikide bir ısyan ederek eski Çerkes kölemen ocağını yeniden tüttürmek istemişlerdi. Bu şikâyetleri mahallinde tetkik ve tahkik eylemek üzere vezir-iâzam İbrahim Paşa'nın Mısır'a gitmesine lüzum hasıl olmuş ve tezkireci Celâlzâde Paşasıyla beraber, oldukça

⁹ Sarayda divan-ı hümayun müzakerelerinde divan muamelâtını divan-ı hümayun kalemi reisi olan *Reisülküttab* idare eder ve vezir-iâzamların kendi dairelerindeki divan muamelâtını yeni divan kâtiplerinin müsteidlerinden seçilen vezir tezkirecisi görürdü. Daha sonraları Reisülküttaplar, vezir-iâzamların ikinci divanında bulunmuşlardır.

¹⁰ Celâl Zâde'den naklen Beyanî'nin şüara tezkiresi (*Millet Kütüphanesi numara 757 ve Üniversite kütüphanesi T. Y. numara 2558k*).

¹¹ Celâl zâde Mustafa Çelebi, Mısır'a gidişlerini *Tabakat ül Memalik* adlı eserinde şöyle anlatıyor: “Vezir-iâzam İbrahim Paşa Mısır'a gönderilmek hâtır-ı, âtır-ı pâdişahide musammem olmağın hizâne-i âmirenin Rumeli tarafları defterdarı (başı, şikk-ı evvel defterdarı) İskender Çelebi ile Südde-i saadette ulufeciler ağası Hayrettin Ağa ve Çavuşbaşı Sofu oğlu Mehmed ile otuz nefer çavuş bile gitmek emrolunup atebe-i alem penahtan bu kemine-i hâk rah dahi kâtib-i divan tâyin olunup bazı küttab-ı hizane-i âmire ile beşyüz nefer yeniçeri konulup on kıta kadırgalarla deryadan sene selasin ve tisamie zilhiccesi guresi cuma günü mahrusa-i İstanbul'dan diyar-ı Mısır'a azimet olundu..” *Tabakat ül Memalik, Üniversite nüshası varak 94 b*.

kalabalık bir maiyet ve beşyüz kadar yeniçeri ile ve deniz yoluyla 930 zilhicce ibtidasında (30 Eylül 1524) hareket etmişlerdir¹¹. Mevsimin son bahar ve gün dönümü fırtınaları zamanına tesadüf etmesi sebebiyle ancak *Rodos* önlerine ve *Marmaris* taraflarına kadar gidilebilip oradan kara yoluyla *Suriye* üzerinden *Mısır*'a varılmıştır.

Vezir-iâzam *Kahire*'de durumu tetkik etti; Memlûk Sultanlarından Kayıt Bay ve Kansu Gavri ile *Mısır*'ın ilk Osmanlı Beylerbeğisi Hayır Bey'in tatbik ettikleri kanunları getirterek tatbik suretini anladı. Bunun üzerine hem hazineyi ve hem de halkı koruyacak âdilâne bir kanun tertib ettirdi ve bu yeni kanunun tedvininde Celâl zâde'nin hizmeti görüldü¹².

İbrahim Paşa on bir ay sonra kara yoluyla *İstanbul*'a geldi (931 zilkade ve 1525 Ağustos). Mustafa Çelebi göstermiş olduğu hizmet ve liyakatine karşılık olarak aynı tarihte katledilen Reisülküt-tab Haydar Çelebi'nin yerine Reisülküt-tab tâyin edildi¹³. Bu hizmette on sene bulundu ve seferlere iştirak etti.

Celâl zâdenin Nişancılığı :

Kanunî Sultan Süleyman'ın Irakayn (Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab) seferinde *Tebriç*'den *Bağdad*'a hareketini müteakib Cemaziyelevvel 941 ve 10 Kasım 1554 de Nişancı bulunan Seydî Bey vefat etmiş makamı münhal kalmıştı; Bağdat'a girildikten sonra 28 Cemaziyelevvel ve 5 Aralık'da yüzseksen bin akçe has ile Celâl zâde Mustafa Çelebi Nişancılığa tâyin edildi¹⁴. Celâl zâde'nin

¹¹ "Mukaddema İbrahim Paşa'ya kâtib-i sır olup vezir-i merhum diyarı Mısıriyeye gittikte baht-ı izzet gibi yanında revan olup nazar-ı iksir tesiri ile günden güne terakkide olup . . . vezir-i mezburun mabihülistizarı ve kâr-ı ıslah-ı memalik-i İslâm'da mütemen ve müstessa'ri olmuştu" *Hasan Çelebi tezkiresi Nişanı maddesi*.

¹² Gerek Celâl zâde'nin tabakatında ve gerek tarihlerde Mustafa Çelebi'nin reisülküttablığa tâyini Mısır seferinden dönüldükten sonra 931 zilkade ve 1525 Ağustos'tadır. Halbuki *Tabakat ül-mekalik*'ten sonra kaleme aldığı *Selimnâme*'sinde ise "sene ثلاثين و تسعماية sene selasinve tisamiyede pertev-i atufet-i şahane berterin-i karin-i hal-i bende-i kemterin olup riyaset-i kütüb-ı divân-ı illiyyin âşiyân ihşan olundu" diyerek reisülküttablığa tâyinini bir sene evvel göstermekte ise de aradan otuz dört sene geçtikten sonra Selimnâme'yi yazdığına göre bu hizmete tâyini sene-sinde yanılmış demektir. Çünkü bu tarihte İstanbul'da Haydar Çelebi reisdî.

İbrahim Paşa, Mısır'da iken İstanbul'a reisülküt-tab Haydar Çelebi ve yeniçeri ağasının tahrikleriyle yeniçeri isyanı olmuş ve vezir-iâzamanın avdetinden sonra isyan müşevviklerinin bu iki şahıs olduğu tahakkuk ettiğinden her ikisi de katledilmiş ve Haydar Çelebi'nin yerine Celâl zâde reisülküt-tab olmuştur.

¹⁴ 28 Cemaziyelevvel 941 "Oturak divan olup, divan kâtiplerinin reisi Mustafa Çelebi'ye nişancılık verilip" *Ruznâme Feridun Bey Münşeati s 592* . Şair Kandî

bu yeni vazifesinin ehemmiyetini belirtmek için Nişancılık hakkında bir az malûmat vermek icab etmektedir.

Malûm olduğu üzere Osmanlı diyanında devlet kanunlarını iyi bilmek lâzımdır. Yeni konan kanunlarla evvelki kanunları şer'i ve hukukî kanunlarla telif etmek kudret ve salâhiyetini haiz olan ve divânı hümâyun içtimalarında ve hususî müzakarelerde bu hususlar hakkında fikir ve mütalealarından istifade edilen, devlet kanunlarına aid hükümleri yazan (çünkü emri altında bir kalem heyeti vardı) ve vezirlere ve devlet ricaline verilen menşur veya beratları bizzat tahrir veya müsveddelerini tetkik ederek pâdişahın ismini hâvi tuğrayı çekmek selâhiyetini haiz olan zatâ *Nişancı* veya *Tevkii* veyahut da *Tuğrat* denilmiş ve hizmeti olan nişancılığa da (*tuğray-ı şerif hizmeti*) adı verilmiştir. Bunlardan başka nişancının mühim hizmetlerinden birisi de memleketin tahrir (tapu) defterlerindeki has, zeamet, timar, vakıf, mülk arazi üzerinde yapılacak değişikliklerin mutlak surette nişancının kalemiyle yapılmasının kanun olması idi. Nişancı veya tevkii, tahrir defterleri üzerinde yapacağı tashihi divan-ı hümâyunda vezirlerin huzurunda bizzat kendi kalemiyle yapar ve o sırada divanda bulunan vezirlerin isimlerini zikretmek suretiyle defterdeki yer veya ismin üzerine şerh verirdi. Nişancının vazifesi hakkında kanunnâmede top-luca izahat vardır ¹⁵.

Celâl zâde'nin nişancılığına (مصطفى بن جلال التوقي Mustafâ bin Celâl üt tevkii) terkinin tarih düşürmüştür. *Tabakat ül Memalik*'te "Nişancılık hizmeti paye-i refi ve berter ve menzile-i menî ve âsarı fuzunterdir; şol cihetten ki daima işleri nakş ve tahrir-i nâm-ı hümâyun, her zaman celisleri ol nakş içinde iştigal-i duayı devlet ruz efundur ki her nişan-ı alişan içinde muzaffer daima duasın ederler" *Millet kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa nüshası numara 779 s. 457*. Yine Mustafa Çelebi *Selimnâme*'sinde de "Darüüslâm Bağdad behişt âbâd'da hizmet-i tuğray-ı saadet âsâ himmet ve inayet buyurulup" demektedir (*Arkeoloji kütüphanesi numara 362 varak 21*).

¹⁵ Kanunnâmenin nişancıya ait kısmı: *Tevkii* veya *nişancı* "tuğray-ı şerif hizmetiyle memurdur ve kendi hanelerinde kanuna müteallik ahkâm yazılır; mümeyyizi tashih eyledikten sonra kendisi tuğrasını çeker ve defter (tahrir defteri) tashih edilmek lâzım gelse kendüye hitaben varid olan ferman-ı hümâyun mucibince defterhaneden getirdüb tashih eder, kendi kalemiyle. Tashih-i ferman varid oldukça kanun budur ki ol zaman fermân-ı şerifin tuğrasını bizzat vezir-iâzam hazretleri çeker. Ferman kendüye (nişancıya) geldikçe zahrının bir köşesine (defteri gele) diye kalemiyle işaret edip defter eminine (Tapu umum müdürü) gönderir. Ol saat defterhane kesedarı (defterhane evrak muhafızı) defteri ve ol ferman-ı şerifi bile götürür. Pes ber mucib-i ferman-ı hümâyun mahallini bulup tahrir ve tashih eyledikten sonra ferman-ı şerifi kendü hifzeder. Ve kazasker efendilerden memhur kese ile gelen cihet

Celâl zâde nişancılıkta yirmi üç sene kaldı ve asıl şöhretini bu çeyrek asırda temin etti; devlet kanunlarında yegâne merci oldu; kendisini yetiştiren Seydi Bey'iden ziyade şöhret buldu; devlet idaresine âid bütün kanunlar onun elinden geçti ve onun tedbirleriyle hallolundu; kanunnâmedeki tâbir üzere bihakkın *Müfti-i kanun* olup *Koca Nişancı* diye şöhret buldu ¹⁶. En muğlak meselelerin halli için onun mütaleası alınıyordu¹⁷.

Meşhur Tâcizâde Cafer Çelebi'den sonra Celâlzâde kudretinde bir nişancı gelmemiş¹⁸ ve yapmış olduğu kanunlar ve tahrirat ve ahkâm ve menşurlardaki yazış tarzı kendisinden sonra yarım asırdan ziyade nümune olmuştur¹⁹. Celâl zâdenin yüksek vukuf ve mesaisine mükâfat olarak nişancılık hasları o tarihe kadar hiçbir nişancıya nasib olmayan üçyüz bin akçeye çıkarılmıştır²⁰.

beratlarının tuğralarını çektikten sonra ehl-i cihatın esamisini defterlerine *Sah* çekip ve yine kesesine (dosyasına) koyup mühürleyip kendi kesedarı ile defter eminine gönderir. Divan tarafından verilen şikâyet ahkâmı reis (reisülküttab) *Resid* ettikten sonra kesedar cem edip kendüye getirür; tuğralarını çeker. *Resid* işareti reisülküttabın sah yâni doğrudur işaretidir. Kavanin-i Osmanîye ve merasim-i sultaniye nişancıardan sorula gelmiştir; sabıka bunlara *Müfti-i Kanun* itlak olunu gelmiştir. (*Abdurrahman Paşa kanunnâmesi-Millî tettebular mecmuası* s 515.

¹⁶ *Kınalızâde ve Riyazi tezkireleri*.

¹⁷ "Ol mansıbı celilde dūr-ü dıraz rebib-i nimet-ü naz müsteşar-ı umur-ı divânî ve müşkil küşey-ı kanun-ı Osmanî olup üç kere yüz bin akçe has ve mezid-i iltifat ve şân-ı hasıla ihtisas ibtida bunlara müyesser oldu... Vüzera meclisinde vecahat ve nezahatle kadri refi ve umur-ı muazzamada müsteşar idi" *Atayî* s 133, 114 ve *مغينة الرؤسا* *Sefinet ür rüesa* s. 5.

¹⁸ Celâl zâde "münşi-i menşur-ı belagat ve muhaşsi-i metn-i mensur-ı fesahattir. Merhum Tâci zâde'den sonra nişancılık makamına şân-ı şerifine muâdil ve mümâsil araste-i funun-ı fezail bir zât-ı kâmil ve fâzıl sahib vücu bir vücud gelmemiştir." (*Lâtiî tezkiresi-Nişânî maddesi* . Taci zâde Cafer Çelebi'nin Osmanlı divanından çıkan menşur ve fermanların tertip ve terkiplerindeki imlâ ve inşa tarzında koyduğu usûl ve kaide Celâl zâde'nin nişancılığına kadar devam etmiştir. *Şakayık-i Numaniye tercümesi-Mecdi-* s. 336).

¹⁹ Müverrih Âli kendi zamanında (onaltıncı asır sonları) müstamel olan berat ve ahkâm sernameleri hod müşarünileyhin nişanlarından idüğü kibar ve sigara malûmdır" diyor (*Künhulahbar basılmamış ikinci cild* s 114). *Kezâ Peşevî tarihi de* (cls43) aynı mütaleayı kaydediyor: "hâlâ divanda yazılan elkab ve inşa ekser bunlarıdır; Kanunnâme dahi yazmıştır ve el'an rüusda (rüus kaleminde) mahfuzdur; az mahalli tebdil ve tagyir olmuştur demektedir.

²⁰ *Atayî* (*Şakayık zeyli*) s 113. Tezkire sahibi Sehi Bey şöyle diyor; "Hazret-i Pâdişah sahibkıran huzur-u şerifinde bunlara olan itibar nesl-i osmanide bir nişancıya olmamıştır."

Celâl zâdenin tekaüd olması :

Mustafa Çelebi 964 h 1557 m senesine kadar makamını muhafaza etti; yaşı yetmişe yaklaşmıştı; rivayete göre o tarihte vezir-i âzam bulunan Damad Rüstem Paşa, ninacılıktan çekilecek olursa yerine -divan kâtibliğinde bulunan- oğlunu (Mahmud Beyi) nişancı yapacağını vadedmiş olduğundan Celâl zâde istifa etti ve müteferrika başlık rütbesi verildi; fakat yerine oğlu tâyin edilmeyerek değerli bir zat olan Eğri Abdi zâde Mudurnulu Mehmed Bey tâyin olundu ²¹.

Sultan Süleyman Kanunî Celâl Zâde'nin kıymet ve ehliyetini ve uzun yıllar devam eden hizmetini takdir ettiğinden Vezir-i âzam Rüstem Paşa'ya rağmen o tarihe kadar emsali görülmemiş olan bir mükâfatla kendisini taltif etti; yâni inşancılığında almakta olduğu haslar ile tekaüd yaptı²².

Mustafa Çelebi, tekaüd olduktan sonra Eyyub'da bugün Nişancı semtindeki²³ konağına çekilerek zamanını telif, tercüme ve ziyaretine gelen dostlarıyla musahabe ile geçirdi ve onun tekâüdlük hayatı 974 Safer ve 1566 Eylül tarihine kadar on sene devam etti.

²¹ *Âli (Kühûlahbar basılmamış ikinci cild s 167. Kütüphanemizdeki nüsha şuaara kısmında.*

²² *Âli (Kühûlahbar, basılmamış ikinci cild s. 167) "... Rüstem Paşa kenduyi sevmemeğin yerinize oğlunuzu arzedelim deyu evvelâ azline ırza eyledi; bâdehu âhar kimesneye verip kenduyi bir miktar tekaütle müteselli kalmak istedi. Hâlâ ki kadir şinas-ı devran yani ki pâdişah alempenah riayetinde cell-i himmet kıldı, mansıbı halinde mutasarrıf olduğu hasları cem'an berveçhii tekaüd verilmesini emretti". Peçevi tarihi (cls43) bunu şöyle anlatıyor :*

Rüstem Paşa kendusini sevmemeğin yerinize oğlunuzu idelim dedikten sonra aharı arzedip ve kenduye tekaüd arz ettikte hâlâ ki pâdişah-ı alempenah kadirşinas olmağın tazeliğinde bize hizmet eyledi; pirlük vaktinde illere muhtac mı edelim? deyu cümle nişancılık hası berveçh-i tekaüd verilmek ferman etti". Celâl zâde nişancılıktan ayrılışını bizzat kendisi şöyle anlatıyor: "Salhây-i firavan hizmeti nişân-ı alişan ile behremend olub sinin-i ömr-i fena nesib heftada karib olup fark-ı hüddam-ı ateb-i sipihr intizamdan müteferrikalık inayet olundu" *Selimnâme s. 21. Müverrih Âli, Celâl zâde'yi yakından tanıdığı için Rüstem Paşa'nın Celâl Zâde'yi atlatmasını her halde duymuş olacak ki tarihine kaydetmiştir. Tabii Celâl zâde bunu açıktan yazamazdı.*

²³ Celâl zâde Mustafa ve Salih Çelebi'ler Nişancı camii kabristanında medfun olduklarından bu semte yakın zamana kadar *Nişancılar* denilirdi. Hadikat ül cevamide de böyledir. Şimdi doğru olarak o mahalleye Nişancı deniliyor.

Sultan Süleyman'ın son seferinde müteferrika olması dolayısıyla pâdişahın maiyyetinde bulundu²⁴. *Sigetvar* muhasarası esnasında Nişancı *Eğri Abdi Zâde Mehmed Bey* vefat ettiğinden Celâl zâde ikinci defa Nişancı tâyin edildi, kendisi ihtiyarlığından bahis ile kabul etmek istememiş ise de kat'i emir üzerine kabule mecbur oldu.

Onun nişancılığa tâyini esnasında Sultan Süleyman vefat etmiş (22 Safer 974 ve 8 Eylül 1566). Fakat vefatı pek gizli tutulduğundan hariçten duyulmamıştı. Celâl zâde pâdişahın ölümünden haberdar olmadığı için nişancılık hil'ati giymek için otağ-ı hümayuna girdiği zaman hayatta zannettiği kadirşinas pâdişahının öldüğünü anlayınca kendisini tutamıyarak ağlamaya başlamıştır; fakat Vezir'-iâzam Sokollu Mehmed Paşa'nın ikazı üzerine kendisini toplamış ve memuriyet hil'atini giydikten sonra memnun bir halde sevinerek otağ'ı hümayundan dışarı çıktı. Onun bu halini görenler pâdişahın sıhhatte olduğu zannile şüphelerini giderdiler.

Mustafa Çelebi, ordu ile beraber *Istanbul*'a döndü ve İkinci Selim zamanında da kısa bir müddet yâni on üç ay kadar nişancılıkta bulunduktan sonra 975 rebilulâhir ve 1567 Ekimde takriben yetmiş beş ile seksen yaşı arasında vefat ederek ²⁵ Eyyub Nişancısında yapmıştır olduğu caminin bahçesine ve kendisinden evvel vefat etmiş olan kardeşi Salih Çelebi'nin yakınına defnedildi. Vefatına Deli Kadı'nın söylemiş olduğu manzum tarih mezar taşına hâk edilmiş olup aynen şöyledir:

*Celâl oğlu nişâni ki cihânın
Fenâsın gördü azmetti bekaya
Ten-i hâki olup aslına râci
Karıştı ruh-ı pâki esfıyaya
Yeri cennet ola deyü melekler
Feleklerden el açtılar duâya
İşitip ruh-ı kudsi dedi târih
İlâhi rahmet eyle Mustafaya*

975

²⁴ *Peçevi tarihi c. I. s. 43.*

²⁵ Selimnâmesinde yaşının yetmiş yakın olmasından dolayı 964 h 1557 m de Nişancılıktan çekilip müteferrikalık verildiğini beyan ettiğine göre yetmiş beşten ziyade ve seksenden noksan bir sinde vefat etmiş olduğundan metinde o suretle gösterilmiştir.

Celâl zâde Mustafa Çelebi camiinden başka yine o civarda bir hamam ve halvetiye tarikati için bir tekke yaptırmıştır ²⁰. Camiinin yanındaki mekteb ile altındaki çeşmeyi İkinci Mustafa zamanında sadr-iâzam olan Şair Eyyüplü Ramî Mehmed Paşa yaptırmıştır.

CELÂL ZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ'NİN İLMÎ HAYATI

Mustafa Çelebi'nin biri devlet kanun ve nizamlarına vukufu ve yeni kanunlar tanzim ve tedvini cihetinden ve diğeri de ilmî faaliyeti ve ilmî hüviyeti yönünden iki cephesi vardır. Mustafa Çelebi, Türkçe inşadaki kudret ve maharetinden başka arapça ve farsçada da kalem sahibi âlim, şair bir zattı. Kaleme almış olduğu berat veya menşurlardaki inşa sanatı kudreti, zamanına göre pek kuvvetlidir ve münşeati senelerce nümune olarak kullanılmıştır; bilhassa Safeviye hükümdarı Şah Tahmasb'e yazılan nâme-i hümayun ve Pâdişahın

²⁰ *Şakayik zeyli Atayf s 114* "Kasaba-i ebi Eyüb civarında Camii şerif ve hamam ve sulehây-ı halvetiye için bir hankah bina etmiştir" ve Aşık Çelebi ve Riyazî tezkireleri Nişanı maddeleri ve *Sefinet ür Rûesa s 6*. Yaptırmış olduğu hamam ile tekkenin nerede olduğu bilinemedi. Hamamın, bugün mevcut olmayan ve onaltıncı asırda yapılmış sanatlı bir mimari eser olan Otaklarcılar hamamı olması muhtemeldir ki aşağıdaki kayıd da bunu gösteriyor: Evliya Çelebi, İstanbul surunun dışında Nişancı mahallesini ve Nişancı camiini şöyle anlatıyor :

"Surun canib-i garbinde bir havadar ve mürtefi kûh üzere bina olunmuş bağ ve bahçeli üç bin kadar mamur ve âbâdan saray-ı azimleri havi büyük bir mahalledir. Camilerinin içinde Nişancı Paşa camii en mamur ve güzel olanıdır. Bir püste-i âli üzere vaki olmuş ruşen bina bir cami-i zîbadır (*cls 393*). Evliya Çelebi Topçular mahallesini zikrederken orada defterdar (ve) Nişancı Paşa sarayı meşhur saraylardandır. Kurbinde çeşmenin tarihi şudur :

Nişanı fikrederken bu binanın sâl-i garrasın

Dedi mülhem anın tarihini di خير سلطانى (Haryr-ı sultanı)

Sene 970

demıştır. Bu kayıttan saray ve çeşmenin Nişanı mahlaslı Celâl zâde Mustafa Çelebi'ye-Evliya Çelebi yanlış olarak defterdar Nişancı Paşa diyor - ait olduğunu öğreniyoruz. Bundan başka Mustafa Çelebi'nin yine Nişancı mahallesinde Mimar Sinan binası "bir müferrih hamam-ı dilküşşası vardır ki lâ nazirdir" kaydıyla bir hamamından bahsediliyor ki (*cls 393*) bunun bir yukarıdaki notta bahsettiğimiz otaklar hamamı olması pek muhtemeldir. Fevkalâde güzel, ferah ve içerisi sanatlı olan bu hamam otuz, sene evvel yıkılmıştır. Yine Evliya Çelebi (*cls 406*) Mustafa bin Celâl Tevkiinin biraderi Salih Efendi ile beraber, bina ettiği camiinin sahasında medfun olduğunu yazıyor.

emriyle bilhassa vezir-iâzam İbrahim Paşa için kaleme aldığı seraskerlik menşuru kudret-i kalemiyesinin en parlak nümunelerinden dir²⁷.

Celâl zâde'nin ilmî hayatı ve inşa sanatındaki mehareti hakkında Lâtîfi şunları yazıyor :

“Derya'yı fazl ve irfan ve maarif ve avarifi bî payandır; kütüb-i müteberinin mütaleasına kadir, ilm-i tefsir ve hadiste mâhir ve fazıl-ı danişmend ve cevelân-ı tab-ı letafet disarı ve şan-ı şeref şiarı nihayette büleddir; zamanede hüsn-i ibaret ve lâtif istiaratla inşa-i dilküşa seyretmek isteyen Memalik-i Osmaniye ve asakir-i mansure-i Sultaniye hakkında *Tabakat-ül Memalik* tesmiye olunur kitab-ı belagat nisabını mütalea kılsın ve elkab ve elfaz ve mâani kande olur görsün; bir kitab-ı kemyzbdır ki imlâ ve inşası semt-i kadh ve ayıptan muarra ve müberra olup elfaz-ı beligasına ve mâani-i bediasına münşiyân-ı menâşir-i divan-ı belagat.. engüşt ber dehan ederler”²⁸. Filhakika *Tabakat ül Memalik ve Dereceatül Mesalik* adındaki tarihi Celâl zâdenin inşadaki kudretinin şaheseridir.

Mustafa Çelebi, fevkalade olan divan işlerinden dolayı nişancılık zamanında eser telif veya tercümesine pek vakit bulamamış ekser eserlerini on sene devam eden tekaütlüğü esnasında yazmıştır

Celâl zâde'nin hususî hayatı ve cömertliği :

Mustafa Çelebi, nişancılıktan tekaüd olduktan sonra *Eyyüb'* da ismine mensup mahalledeki konak ve bahçesinde oturdu. Za-

²⁷ Celâl Zâde'nin Reisülkütüblüğü zamanında İran Şahı Tahmasb Han'a gönderilen nâme-i hümayun sureti *Feridun Bey Münşiatı c/s 478* (1264 tabı) ve Kezâ İbrahim Paşa'ya verilen seraskerlik beratı sureti aynı eser s. 480. Celâl zâde 955 senesi recebinde (1529 Mart) divan-ı hümayun içtimaından sonra Sultan Süleyman Kanunî tarafından davet olunarak: “Meşiyet-i ilâhi birle eknaf-ı memleketimin uzayıp mesalih-i mühimme için mühimmatımıza nihayet yok. Her hususta bizzat kendümüz mübaşeret etmek münasib olmayıp Mühimmat-ı din-ü devletin tenfiz ve icrası için İbrahim Paşa serasker adına olup cümle kullarımız ana mütavaat ve inkiyad etmek için bir berat-ı şerif suretin tesvid edip getir deyu buyurdular... Yarındası geru cenab-ı mualtalarına maruz olup mazmun-ı sem-i hümayuna iriştikte makbul buyurup istihsana karin oldu. Yazılıp nişan-ı hümayun (tuğra) ile mükemmel oldukta pâye-i serir-i alâlarına götürmek emir buyurdular. Envai teklifat ile mükellef yazılıp ve tuğray-ı garrây-ı alem aray ile zib ve ziynet bulduktan sonra izz-i huzur-ı mevfur ül huburlarına teslim olundu. 18 Receb 935 (*Tabakatül Memalik Millet Kütüphanesi- Hekimoğlu Ali Paşa kitapları numara 779 s. 315.*)

²⁸ *Lâtîfi tezkiresi matbu nüsha s 336.*

manının âlim, şair ve edipleri kendisini ziyarete gelip musahabe, ilmî ve edebî mübahese ve münazarada bulunurlardı²⁹. Daha evvel söylediğimiz gibi, ekser eserlerini (1557) de tekaüd olduktan sonra vücuda getirmiştir.

Celâl zâde'nin fevkalâde cömert olduğunu muasırı olan tezkire sahipleri ile Atayı kaydetmektedir; bundan başka çok merhametli ve iyilik sever bir zat olduğunda da ittifak vardır. Celâl zâde'nin yetiştirmelerinden olup sonraları nişancılığa kadar yükselen sarhoş Abdi Çelebi:

“Nişancı merhuma verilen kasideleri ben hıfzedip verilen caizeleri işaret ederdim; bâdehu hesap ettim cins -i esvab ve sair resülmal-i sevaptan gayrı nukud ve mebalîğ yirmi yedi yük (iki milyon yedi yüz bin) akçeğe bâliğ olmuştu” demektedir ki³⁰ bu miktar Celâl zâdeye takdim edilen kasidelere verilen miktar olup bunun haricinde düşünülere ve yoksullara da yardımı vardı.

965 h 1558 m de *İstanbul*'a gelerek *Eyyüb*'taki konağında kendisini ziyaret etmiş olan Mekke emirinin elçisi Kutbüttin Mekki, Mustafa Çelebi hakkında :

“Bu zat huyunun güzelliği, cömertliği ile o günkü insanların hepsinden üstün idi. Beni davet ile çok ihsan etti. Ezcümle İstanbul'dan çıkacağım sırada bana karadan mı denizden mi gideceksiniz? diye sordu, ben denizden gideceğim dedim. Niçin deniz tehlikesini kabul ediyorsunuz? dedi. Ben de elim dardır onun için diye mukabele ettim; derhal bana yüz liradan ziyade para verdiği gibi gayet lâtif çuhalar ve güzel elbiseler verdi. Bir gece onun konağında yattım; pek ziyade ikram gördüm; Allah da onu aziz etsin, ona ikram etsin, onun şanını yükseltsin” diyerek fevkalâde cömertliğinden bahsediyor³¹.

Celâl zâde'yi yakından tanıyıp caizelerini almış olan Lâtifi de şu mütaleada bulunuyor³²: “Mekârim-i ahlâkda ve hasail-i eş-

²⁹ —“.. Ferağatı (yani tekaütlüğü) zamanında Eyyub Ensari civarında bağ, bahçe ve cami ve hamam âbâdan etmişlerdi; kendi anda sakin olup sohbetin hasr-i ehl-i irfan etmişlerdi... “*Aşık Çelebi tezkiresi Nişanı maddesi.*

³⁰ *Şakayık zeyli Atay s. 114.*

³¹ Kutbüddin Mekki seyahatnamesi (*Veliyyüddin Efendi kütüphanesi*) Arapça nüshadan tercüme edilmiştir. Celâl Zâdenin kendisine yüz liradan ziyade para vererek kara yolundan gitmesini tavsiye etmesine rağmen Kutbüddin Mekki her nedense yine deniz yolunu tercih etmiştir.

³² *Lâtifi tezkeresi s 336.*

fak'ta ol zat-ı kerim üs sifata adîl ve nazir olmamıştır. Alelhusus tarik-i kanun-ı Osmaniye'nin müfti-i müctehidi ve ol fennin ferzane ve feridi idi. Bir kerimüşşan-ı sahib-i ihsandır ki bâb-ı cûd ve sahada vüfur-ı in'am ve atâda hatem-i zamandır. . bir zat-ı kerim ve müşfik ve rahimdir ki lutf-ı belîğini ve makdur-ı bî dirilğini birkese diriğ etmez ve erbab-ı rica ve ümmid asitanesinden değme gez nevmid ve mahrum gitmez ve bir seyyadı kulubdur ki dane-i in'am ve dâm-ı ihsanla mürğ-i hatır-ı has ve âmı. . . atasiyle âlemi şermende etmiştir. Ve bilcümle bu ahd ve asırda saha ve cûd onun vücud-ı pürucdiyle kaimdir ve fî zamanına kerem-i zatta ve mekârim-i sifatta adil ve naziri vardemek nâ münasib ve nâ mülâyimdir”.

Yına Celâl zâdeyi tanıyan ve meclisine devam eden Tezkire sahibi Âşık Çelebi de Celâl zâde'nin mahlası olan Nişanî maddesinde onun irfan erbabını, şairleri himayesini ve cömertliğini tavsif etmekle bitiremiyor ve :

“Sahasından sehab feyz bulurdu, her birinin mıtrib ve mugannisi onun bezl-i vasfı ile bezle gülik edip şiirle terennüm ederdi. Kapısı vüfur-ı halk-ı etrafı musaf hususa tevaif-i ehl-i irfan-ı uryan haremine mutaf oldu. . . . elkıssa eyyâm-ı devleti mütemudi oldu”

Kınalızâde Hasan Çelebi de Koca Nişancı'nın pişvây-ı ehsab-ı beyan ve mâani olduğunu yâni inşadaki kudret-i kalemiyesini sena ettikten sonra cömertlikte hatem-i zaman ve şahsen mehasin ve mekârim-i ahlâk ile şöhret bulduğunu, in'am ve ihsanının bol ve müstaidlerin hâmisi olduğunu söylüyor.

Celâlzâde uzun süren reisülküttaplık ve nişancılıkta çok adam yetiştirmiş olup bunlar gerek kendi zamanında ve gerek sonradan devlet işlerinde mühim mevkiler işgal eylemişlerdir. Kendisinin maiyyetinde bulunmuş olan Nevbahar zâde, Celâl zâde'nin nişancılığı zamanında onun divittarı idi. Sonradan süratle yükselerek defterdar olmuştu. Defterdarlar, kanun üzere divân hümâyunda nişancının üst tarafında otururlardı; bundan dolayı Nevbahar zâde'nin nişancı Celâl zâde'nin üstünde oturması icab ediyordu. Fakat Nevbahar zâde “*senelerce karşısında el kavuşturup durduğum devletlânın üst tarafına oturmam, azli ihtiyar ederim*” demesi üzerine keyfiyet Sultan Süleyman'a arzedilmiştir. Pâdişah Nevbahar zâde'nin bu kadirşinas-

lığına memnun olmuş ve bundan sonra nişancı ve defterdardan hangisi kıdemli ise o takaddüm etsin diyerek kanunı tadil ettirmiştir³³.

Celâl zâdenin eserleri :

1 — Tabakat ül Memalik ve Derecat ül Mesalik 2 - Muhacnâme 3 - Fetihnâme-i Rodos 4 - Fetihnâme-i Karaboğdan 5 - Selimnâme 6 - Mevahib ül Hallâk fi Meratib il Ahlâk (Enis üs Selâtin) 7 - Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemail-i Fütüvvet-i Ahmedî 8 - Hediye-yet-ül Müminin 9 - Cevahir-ül Ahbar fi Hasail-il Ahbar 10 - Kanunnâme 11 - Tarih -i Kale-i İstanbul ve Mâbed-i Ayasofya 12 - Yalnız adı zikredilen ve nüshası henüz görülme-yen Mensur Şehnâme.

Şimdi Celâl zâdenin bu eserleri hakkında derli toplu malûmat verelim :

1 — طبقات المالك ودرجات المسالك *Tabakat ül Memalik ve Derecat el Mesalik* :

Celâl zâde inşadaki kudret ve maharetini göstermek üzere te-kellüflü senayiî lâfziye ve istiârelerle tavsif ederek kaleme almış olduğu *Tabakat ül Memalik ve Derecat ül Mesalik* adındaki mühim eserini 964 h 1557 de tekaüd olduktan sonra yazmıştır.

*İlah ismiyle ger başlansa nâme
Saadet ola unvan ol kelâme*

Mesnevisi ile başlayan eser, uzun bir mukaddemeden sonra *Sebeb-i telif-i kitap* kısmında kendi zamanına kadar yazılmış olan tarihlerin devlet müesseseleri, askerî ve eyalet teşkilâtları, İstanbul'daki mütead-did ve muhtelif tesisler hakkında hiç bir malûmat vermediklerinden dolayı bu eserini kaleme aldığını beyan etmektedir.

Tabakat ül Memalik otuz tabaka ve üçyüz yetmiş beş derece üzerine tertib olunmuştur. Bu otuz tabakanın yirmi dokuz tabakası saray, hazine, merkez teşkilâtı, kapıkulu ocakları, geri hizmette müstahdem askerî ocaklar, donanma, eyaletler ile İstanbul'daki dinî, ilmî ve içti-mai tesisler ve saireye aid olup otuzuncu tabaka ise Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki vekayie ve 966 h 1559 da *Süleymaniye camii* inşaatının sonuna kadar gelmektedir; fakat *Tabakat ül Memalik*'in baş tarafında fihrist halinde zikredilen ve pek mühim olan yirmi dokuz

³³ *Âli (basılmamış ikinci cild s 113 ve Peşevi tarihi cİs 46, 47 .*

tabakayı havi cilt bugüne kadar görülmemiştir. Celâl zâde'nin oğlu Mahmud Çelebi tarafından yazılmış olan ve Hekim oğlu Ali Paşa kitapları arasında bulunan 778 ve 779 numaralı yazıları ve tezhipleri güzel iki nüshadan 778 numaralı nüshanın on sekizinci satırında yirmi dokuz tabakanın ayrı bir cilt olarak yazılmış olduğu kitabın kenarına aynı yazı ile yıldızlı olarak işaret edilmiştir ki bu derkenar diğer gördüğümüz nüshalarda yoktur. Derkenarda şöyle deniliyor :

“Bu tabakat-ı külliyye-i memâlik ve derecat-ı asker-i zafer mesalik muktezâyı tertib-i bedî üzere takdim olursa cüsse-i kitab cild-i vahide mütehammil olmayıp ziyade mutavvel olmak lâzım geldiği ecilden memalik ve asker ahvali mufassalan mücellid-i aharda beyan olunup dibâce-i hümâyunda asker ve memleket umuru icmalen (yani fihrist halinde) zikrolunup eyyam-ı hümâyunlarında zuhur eden vekayi ve hikâyat takdim olundu” denilmektedir³⁴.

Şu halde Celâl zâde teşkilât kısmını yazmış olmalı; belki müsvedde halinde kalmıştır. Zaten bu kısım yazılmamış olsa eserin ismi ile müsemmasının birbirini tutmaması icab ederdi; her ne ise bu eser veya müsveddesi bugüne kadar görülmemiştir.

Tabakat ül Memalik'teki tasvirler dikkate şayandır; çünkü bu tavsifler o zamanki kıyafetleri, çadır, silâh ve sair hususları göstermeleri îtibariyle mühimdir ve manzumeleri de öyledir; meselâ Pâdişahın solak denilen muhafız teşkilâtından bahsedilirken :

“Üsküf pûş, keman derağus, tîrendaz, serefraz, sefidâmen, âhen pirâhen solaklar” terkipleriyle solakların kıyafetleri, silâh ve zırhları ve elbiseleri gösterildiği gibi³⁵ yine solaklar hakkında diğer bir yerde :

“Beyaz bürk, üsküf puş, bahr-i cinan, derya huruş, sepid pirahen, Damenkeşan, keman dest, Tîrmiyan serv hiram ve nazenin endam üç-

³⁴ *Tabakat ül Memalik*'ten benim tetkik ettiğim en eski ve nefis nüshalar Millet kütüphanesinde Hekimoğlu Ali Paşa kitapları arasındaki 778 ve 779 numaralı nüshalar olup bunlardan başka Ayasofya, Fatih, Hamidiye, Köprülü (Fazıl Ahmed Paşa) Topkapı sarayı Bağdat Köşkü Üniversite kütüphanelerinde de birer nüshası bulunduğu gibi Avrupa'da muhtelif kütüphanelerde de birer nüshaları vardır. Süleymaniye kütüphanesinde Esad Efendi kitabları arasında *Tabakat ül Memalik* adıyla 2315 numarada kayıtlı nüsha *Tabakat ül Memalik*'in yalnız *Kara Boğdan* seferi kısmıdır.

³⁵ *Tabakat ül Memalik Hekimoğlu Ali Paşa nüshası numara 779 s 74.*

yüz miktarı güzide-i afak civanbaht solaklar kudum-ı saadet lüzuma nighban” kayıtları vardır ³⁶.

932 h 1525 m senesinde Mohaç muharebesinden bir gece evvel ordugâhta yapılan deli kuvvetlerinin eğlence ve oyunlarından bahs ederken :

“Din yolunun serbazları, meydân-ı gaza kurbanları, Rumeli'nin delüleri, divaneleri, şeştar tanburlar, kopuzlar nevaht edip oğuz gazalarının hiyâyet efruzları ozanlar çalıp-çağırıp şenlikler, şadilikler ederlerdi ³⁷.

Yine Tabakat ül Memalik'te Kapıkulu süvarileri (altı bölük) manzum olarak aşağıdaki beyitlerle tavsif ediliyor ³⁸.

*Her biri bir şirnerdir pehlivan
Böbr-i-rezm-i, ruhgir-ü cansitan
Takımp otağaları pür lâtif
Bey yiğitler güyüya serv-irevan
Ellerinde nizelerdir ejdeha
Ha deyince düşmana vermez aman
Bellerinde hep murassa tirkeş
Pür hadenek ü pürsihanm ü pürkeman
Yanlarında tiğ ile şimşir-i ttz
Zeynleri gaddarelerle bozdoğan
Kollarında her birinin bir siper
Pulları zerrin, murassâ zernişan
Sinede hem arkada Puladdan
Ol lâtif âyineler mihr-i cihan
Bâd paye binseler kotas ile
Zahir olur rahş-ı rüstemden nişan*

Bu beyitlerle Kapıkulu suvarilerinin otağa (sorguç) ve mızrakları, bellerinde içerisi oklarla dolu tirkeş (okluk)leri bellerinde keskin kılıç, gaddare ve bozdoğanları ve kollarında murassâ pullarla süslü kalkan ve göğüs ve arkalarında zırhları ve altlarında atları zikredilmektedir.

³⁶ Tabakat ül Memalik Hekimoğlu Ali Paşa nüshası numara 779 s 237

³⁷ Tabakat ül Memalik Hekimoğlu Ali Paşa nüshası numara 779 s 254

³⁸ Tabakat ül Memalik (Hekimoğlu nüshası numara 779 s 370.

Daha bu suretle yeniçeri, akıncı ve sair askerî sınıfların ve otağ, sancak ve tuğların tavsifleri vardır ki bu eseri dikkatle okuyanlar o devrin askerî teşkilât ve tehzizatı hakkında bir fikir elde ederler. Mustafa Çelebi, bu eserinde türlü türlü terkiplerle anlattığı vekayii canlandırmakta maharet göstermektedir. Celâl zâde 965 h 1558 m de *İstanbul*'a gelmiş olan Mekke Emirinin elçisi Kutbüddin ile görüştüğü sırada söz *Tabakat ül Memalik*'e intikal edince Celâl zâde:

Pâdişahın hükmü altında bin iki yüz kale var, bu kalelerin herhangi birisini yücelikte ve dayanıklıkta ve sağlamlıkta hususî birtakım sıfatlar ve secîlerle zikrettiğim zaman başka bir kaleyi zikrederken o sıfat ve secileri tekrar etmedim” demiştir³⁹. Sehi bey de tezkiresinde aynı mütaleayı kaydediyor⁴⁰.

Tabakat-ı Memalik hakkında tezkere sahibi Âşık Çelebi de:

“Tensik-i sıfatta ve sair tarifatta, ahengi cenkte, azm-i rezimde, seyr-i süvaride, sayd-ı şikârda alay atlandırmakta, asker yaraklandırıp yatlandırmakta, surlar sevrverlerin tarifte, şurlar şürurların tavsifte muhassal suhan sazlıkta, kıssa perdazlıkta kendi, ser defter-i şuarây-ı mâhirin ve kitabı gayret-i esatir-i evvelin”dir demektedir.

Meşhur âlim, Kınalızâde Ali Efendi, Celâl zâde'nin Tabakat ül Memalik'i hakkında, ekseriya tumturak elfazla mukayyed olduğu için mâna tarafı ihmal olunmuştur diye tenkid edermiş⁴¹. Yine bu eser hakkında tezkire sahibi Beyanî de “Beynelenam inşasıyle şöreti tammi vardır; lâkin inşası tumturak elfazdır, âmiyanedir, üstadane değildir” diyor.

³⁹ الفوائد السنية في الرحلة المدينة و الرومية El Fevaid üs Seniyye Fi er Rihlet il Medineti ver Rumiye (*Velîyyüddin Efendi kitapları numara 2440*).

⁴⁰ Mustafa Çelebi Sultan Süleyman'ın cülûsundan itibaren “bir kitap telif edip ve yazıp *Tabakat ül Memalik ve Derecat ül Mesalik* deyu tesmiye olunur. Taht-ı saltanatta olan kıladan bin bir kalenin evsafında inşa eyleyip kendinin îcad ve اختراع ihtiramından her bir kaleye bir nev'a elkab yazıp birine yazdığı elkabı birine dahi yazmayıp bunda olan kudret ve meknet bir kimseye dahi müyesser ve belki makdur-i nev'i beşer olmuş değildir; fesahat ve belagat anda hatmolmuştur” *Sehi Bey tezkiresi matbû nüsha s 33*.

⁴¹ Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresi : “Eğerçi inşada yedi beyzası var deyu halk içinde meşhurdur; lâkin müellefatı çendan mezkûr değildir; Hattâ validimiz firdevs mekân bugüne gevher feşan olurlardı ki ekseriya tomturak-ı elfazla mukayyed olduğundan canib-i mâna riayet olunmaktan kalurdu; cümleden yeniçeriler ve çavuşlar vasfında yeniçeriyân sorguç ser ve Serhenkân-ı şesper migfer der idi”.

Tabakat ül Memalik Müverrih Ali ve Peçevî'nin mehzarındandır.

2 — *Muhaçnâme* :

Sultan Süleyman Kanunî'nin 932 h 1526 m de Macaristan kralı ile yapmış olduğu muharebeyi tasvir eden bu eser, ordunun *Belgrad*'a varışından itibaren tamamen *Tabakat ül Memalik*'ten alınmıştır. Üniversite kütüphanesinde 2623 numarada bulunan *Muhaçnâme* orta kıtada güzel talik ile yazılmış olup yüz yetmiş bir varaktır. Baş tarafında :

“Bu derece, Hazret-i Padişah-ı Zafer neval ve Feth-i Hisal, on-gürüs kralı Lavoş (Layoş=Lui) dalâlet meal ile buluşup sahrayı *Mohaç*'ta vaki olan gaza beyanıdır” denilmektedir⁴².

3 — *Rodos Fetihnâmesi (Fetihnâme-i Rodos)* :

Kanunî Sultan Süleyman'ın 929 h 1523 m deki Rodos adasının zabtundan bahseden bu eser tetkik edilince *Tabakat ül Memalik*-teki Rodos fethinin muhtasarı olduğu görülüyor⁴³. Bu eserin Üniversite kütüphanesinde küçük kıtada dört nüshası olduğu gibi Nur-ı-osmaniye ve Üsküdar'da Selim Ağa Kütüphanelerinde de birer nüshası vardır⁴⁴. Mukaddemesinde :

*Nişan-ı bast edip fers-i rivayet
Sefer ahvalini eyle hikâyet*

⁴² Osmanlı müelliflerinde (s 2 s 279) bu eser, Mustafa Çelebi'nin biraderi Salih Çelebi'nin olarak gösterilmiştir. Halbuki *Muhaçnâmenin* mukaddimesindeki manzumenin ortalarında.

*Nişanî ol şehin biz bendesi yüz
Kemine bende-i efkendesî yüz*

beytiyle bunun *Nişanî* mahlaslı Mustafa Çelebi'nin olduğu anlaşıldığı gibi *Tabakat ül Memalik*'teki Muhac muharebesinden alındığı görülüyor.

⁴³ *Gazavatnâme ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi adlı eserinde* Muhterem Agâh Sırrı Levend üslûp itibariyle bu Fetihnâmenin Mustafa Çelebi'nin olamayacağını beyan etmektedir. Filhakika *Tabakat ül Memalik* gibi tomturaklı değilse de *Nişanî* mahlası bunun Çelâlzâde'nin eseri olduğunu göstermektedir. Celâl zâde bu Fetihnâmeyi, *Tabakat ül Memalik*'ten çok zaman evvel tezkireci bulunurken yazmış ve daha sonra malûm üslûbiyle *Tabakat ül Memalik*'e geçirmiştir.

⁴⁴ *Üniversite kütüphanesi nüshaları 501, 833, 2599 ve 2628 numaralarda* bulunduğu gibi Nur-ı-osmaniye nüshası 3170 ve Selim Ağa nüshası da 757 numaralardadır.

beytiyle Nişanî mahlaslı Mustafa Çelebi'ye âid olan eser, biraderi Salih Çelebi'nin de bu isimdeki eseriyle karıştırılmıştır.

4 — *Fetihname-i Karaboğdan (Gazavat-ı Sultan Süleyman)* :

Celâl zâde'nin nişancılığı esnasında 945 h 1538 m de yapılan bu sefere âid malûmat *Tabakatül Memalik*'te tamaemen vardır. Birer nüshası Ayasofya kütüphanesinde 3319 ve Süleymaniye Kütüphanesi Esat Efendi kitablari arasında 2315 mnumaralarda bulunmaktadır. Anlaşılyorki Celal zade yukarıda zikredilen dört eseri ayrı ayrı yazmış ve daha sonra *Tabakat-ül memalik*'te toplamıştır.

5 — *Selimnâme (Meâsir-i Selim Hânî)* :

Celâl zâde Mustafa Çelebi bu eserini 964 h 1557 m de nişancılıktan çekildikten sonra yazmıştır. Selimnâme, Yavuz Sultan Selim'in *Trabzon* valiliğinden itibaren vefatına kadar olan harekâtını ve başarılarını havidir. Celâl zâde yazdıklarının birçoğunu Vezir-i âzam Pirî Paşa'dan duymuştur ⁴⁵.

Selimnâme'nin 3 Safer 998 (12 -Aralık 1589) da Mustafa Çelebi'nin oğlu Mahmud Çelebi tarafından istinsah edilmiş bir nüshası İstanbul Arkeoloji kütüphanesinde 362 numarada bulunmaktadır. Selimnâmenin diğer nüshaları Topkapı sarayı Revan köşkü kitapları arasında 1274 ve hazine kitapları arasında 1415 numaralarda bulunduğu gibi bazı Avrupa kütüphanelerinde de nüshaları vardır ⁴⁶.

Arkeoloji müzesindeki nüsha diğer nüshalardaki 23 üncü faslı yani Selimnâmenin sonundaki hikâye kısmını baş tarafa almakla devam ediyor. Eserin mukaddimesinde :

“Kemine-i haksar, ol zat-ı büzürkvar-ı saadet âsarin yümün ve himmet ve atıfetleri ile garik-i ihsan ve keremleri vaki olup şükran-ı nimet ve refet ve lazime-i dayire-i beşeriyettir; hâtır-ı fatira azm-i

⁴⁵ Celâl zâde şöyle diyor :

*Pirî Paşa idi zat-ı mükemmel
Zekâ ve fazl ile ol idi ekmel
Ebu Bekr-i Sıddıkın nesli idi
Hidayet nimetiyle besli idi
Anun takriridir mastur olanlar
Lisan-ı sıdk ile mezkûr olanlar*

⁴⁶ Selimnâmenin birer nüshası Dresden 350 ve Londra British Muzeum kütüphanesinde numara Add 7848 de vardır. Müteaddid Selimnâmelere dair Sayın Prof. Ahmed Ateş'in bir travayı olup Türkiyat Enstitüsü numara 31 dedir.

samimî hutur ettiki, zaman-ı devletlerinde vaki olan umur, alâmâcera tesvid ve tahrir oluna ve hem merhum müşarünileyhin ahbâr-ı saltanatlarının sıhhati üzere ayan ve beyan olunmasına ruhanîyetleri tarafında nev'i işaret dahi olmağın temhid-i makalât olundu; müşahede olunan umur ve âsar sıhhati üzere tahrir olundu" demektedir.

Selimnâme yirmi üç fasıldır. 1 - Sultan Selim'in Menakibi ve hasletleri 2 - Trabzon valiliği zamanı 3 - O tarihlerdeki askerî (kapıkulu ocakları) durum ve vezirlerin ahvali 4 - Selim'in Gürcistan seferi 5 - Oğlu Süleyman'a sancak istemesi ve Süleyman'ın kefe sancağına tâyini ve Selim'in Kefe tarafına geçmesi 6 - Kırım Hanı Meneğli Giray ile görüşmesi ve Hanın oğlu Saadetgiray'ı yanına alması 7 - Selim'in Akkerman'a gelerek babasıyla görüşmek istemesi ve bu sırada cereyan eden olaylar 8 - Anadolu'da Şahkulu isyanı ve Amasya valisi Şehzade Ahmed 9 - Şahkulu isyanını bastırmak üzere vezir-iâzam Hadım Ali Paşa'nın Anadolu'ya gitmesi. 10 - Selim'in İstanbul'a doğru gelmek istemesi 11 - yaptığı muharebe mağlup olan Selim'in deniz yoluyla Kefe'ye kaçması 12 - Bu hâdise üzerinde Şehzade Ahmed'in hükümdar ilân edilmek üzere İstanbul'a daveti ve bu sırada vukua gelen ahvalin tafsili 13 - Selim'in İstanbul'a davet olunarak hükümdar ilân olunması 14 - Anadolu'ya geçen Sultan Selim'in, Şehzade Ahmed'le muharebesi, Ahmed'in katli ve Bursa'daki şehzadelerle Sultan Korkud'un katilleri 15 - İran seferi ve Çaldıran muharebesi 16 - Amasya kışlağındaki olaylar ve Dülkadir oğlu Alaüddeve üzerine kuvvet sevki 17 - Diyarbekir ve Doğu Anadolu'nun alınması 18 - Doğu Anadolu'da Şah İsmail'in faaliyeti üzerine kuvvet sevki 19 - Mısır seferi 20 - İstanbul'a avdet 21 - Celâlî hareketi ve Ferhad Paşa'nın o tarafa sevki 22 - Sultan Selim'in vefatı 23 - Bazı hikâyeler.

Arkeoloji Müzesi kütüphanesindeki Selimnâme Mustafa Çelebi'nin oğlu Mahmud Çelebi tarafından güzel bir talik ile yazılmış olup sonunda şu kayıt vardır :

"Bu gazavat-ı Behçet âyât-ı Hazreti Selim Hanî, cihad-ı nusret gayat-ı sahibkiranî tahrir ve tenmiki tarih-i hicretin dokuz yüz doksan sekiz salinin şuhurundan mâh-ı الظفر والخير بالله ختم الله صفر hatemallahü bilhayr vez zaferin üçüncü gününde müellif kitab-ı be-
raat iştimal merhum Mustafa bin Celâl'in غفر الله ذنوبه وستر عيوبه
gafrallah-ü zünubihi ve setr-i uyubihi ferzend-i derdmendi Mah-

“mud müstemendin elinden biinayet-illah-il-melik-el-allam ihtitam buldu”.

6 — مواهب الخلاق في مراتب الاخلاق *Mevahib-ül Hallak fi Meratib-il*

Ahlâk :

İyi ve kötü huyların faide ve zararlarından bahseden bu eser elli altı bab ve bir hatime üzerine tertib edilmiştir. Celâl zâde bu eserini tekaüd olduktan sonra yazarak Sultan Süleyman’a ithaf etmiştir. Eserin mukaddimesinde esmâ-i hüsnâ (esma-i ilâhiye) şerh-i ve sonunda Hazret-i Peygambere salâvat vardır. Mustafa Çelebi bu eserin bazı kısımlarını bizzat tezkire sahibi Aşık Çelebi’ye okumuştur⁴⁷. Celâl zâde’nin bu eserinde de kudreti kalemiyesi görülür. *Mevahib ül Hallak* üç Pâdişah (Süleyman, Selim, Murad) tarafından mütalea edildiği için *Enis üs Selatin* diye meşhur olmuştur. *Mevahib ül Hallak*’ın 964 h 1557 m tarihinde yazılmış bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde Aşır Efendi kitapları arasında 174 numarada bulunmaktadır. Diğer bazı kütüphanelerde de birer nüshası vardır⁴⁸. Kitab şu suretle tertib edilmiştir :

Birinci bab mertebe-i îman 2 - mertebe-i ahlâk 3 - Mertebe-i sıdk 4 - mertebe-i ibadet 5 - mertebe-i ihlâs 6 - mertebe-i dua 7 - Mertebe-i şerm ve haya 8 - mertebe-i tevekkül, 9 - Mertebe-i rıza, 10 - Mertebe-i emanet ve denaet, 11 - Mertebe-i saadet 12 - Mertebe-i akl 13 - mertebe-i şükr 14 - Mertebe-i sabr 15 - Mertebe-i uluvv-i himmet 16 - Mertebe-i edeb, 17 - Mertebe-i tevazû 18 - Mertebe-i afiv 19 - mertebe-i saltanat 20 - mertebe-i vezaret 21 - Mertebe-i adl ve insaf 22 - Mertebe-i meşveret 23 - Mertebe-i şecaat 24 - mertebe-i sahavet 25 - Mertebe-i ilm ve suhan 26 - Mertebe-i pend-ü nasihat 27 - Mertebe-i ketm-i esrar 28 - Mertebe-i ismet 29 - Mertebe-i hilm 30 - Mertebe-i vefa 31 - Mertebe-i Merhamet-ü şefekat 32 - Mertebe-i riayet-i hukuk 33 - Mertebe-i azm 34 - Mertebe-i hazm 35 - Mertebe-i gayret 36 - Mertebe-i firaset 37 - Mertebe-i hayrat 38 - Mertebe-

⁴⁷ — “...Bâdettekaüd fenni ahlakta *mevahib ül hallak fi meratib-il ahlâk* nam bir kitab tertib etmişlerdir. Bir iki faslı hakire kendüler okudular; mucize ve sıhri, şiir ve inşa zımında terkiib etmişlerdir...” *Aşık Çelebi tezkiresi Nişânî maddesi*.

⁴⁸ - Topkapı sarayı Revan Köşkü kitapları 410, 396 ve Topkapı sarayı Ahmed Salis kütüphanesi 3068 ve Üniversite kütüphanesi Türkçe yazmaları arasında 6 ve 598 ve Süleymaniye kütüphanesi Hamidiye kitapları 706 numaralarda vardır.

i teyakkuz 39 - Mertebe-i teenni 40 - mertebe-i hakd ve hased 41 -
-Mertebe-i mücaleset 42 - Mertebe-i iğtinam 43 - mertebe-i sebat
ve tereddüd 44 - Mertebe-i iz ve zül 45 - Mertebe-i cidd-ü cehd 46-
Mertebe-i sıhhat 47 - Mertebe-i batalet 48 - Mertebe-i mezemmet ve
gaybet 49 - Mertebe-i riayet-i ahd 50 - Mertebe-i nef-ü zarar ve kat'ı
rahm 51 - Mertebe-i siayet ve nemimet 52 - Mertebe-i incaz-ı hacat
53 : Mertebe-i siyaset 54 - Mertebe-i tamâ, 55 - Mertebe-i taharet.
56 - ıncı bab'da Hazret-i Peygambere Salavat.

Mustafa Çelebi'nin bu eserinde her bap izah edildikten sonra o
babla münasebeti olan âyet, hadis, kibar-ı kelâm ve o babla alâkadar
hikâyeler zikredilmek suretiyle okuyan tenvir edilmektedir. Bu gün
de okunması faydalı ahlâkî güzel bir kitaptır.

دلائل نبوت محمدی و شمائل فتوت احمدی — 7 *Delâil-i Nübüvvet-i
Muhammedî ve Şemail-i Fütüvvet-i Ahmedî :*

Celâl zâde'nin bu eseri siyer kitaplarından *Mearic-ün Nübüv-
vet fi Medaric il Fütüvve* adlı Farsça eserin tercümesidir. Eserin müellifi
954 h 1547 m de vefat eden ve *Molla Miskin* diye meşhur olan Mui-
nüddin El Hac Muhammed El Fevahî'dir. Celâl zâde *Maaric
ün Nübüvve*'yi Nişancı bulunduğu sırada tercüme etmiş olup burada da
kendisine mahsus inşadaki kudret ve sanatını göstermiş ve kitabına
Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve *Şemail-i Fütüvvet-i Ahmedî* adını
vermiştir.⁴⁹

Eser bir mukaddime, dört rükün ve bir hatime üzerinde olup
birinci rükün yâni birinci kısım Nur-ı Muhammedî ve bunun bazı
Peygamberlere intikali ile İsmail Peygamber'e ve nihayet sahibi
olan Hazret-i Muhammed'e intikalini ikinci rükün Cenab-ı Peygam-
berin tevellüdlerinden bisetlerine yâni peygamber olarak tebliğe me-
muriyetlerini ve üçüncü rükün vahi, hicret ve miracı ve dördüncü
rükün de hicretten vefatlarına kadar olan vekayii ve mucizeleri havidir.

Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî'nin birer nüshası Süleymaniye
kütüphanesinde Fatih kitapları arasında 4289 ve Üniversite kitapları
Türkçe yazmaları arasında 4110 numaralardadır: tetkik ettiğim Fatih
nüshası büyük kıtada 392 varak olup yazısı nesihtir. Mütercim mu-
kaddemesinde hulâsaten şöyle diyor :

⁴⁹ “Nişancı iken معارج النبوة Mearic ün Nübüvve nam vaf-ı resulde bir
kitabı, inaşa-i lâtif ve ibda-ı nazifle Farsiden tercüme edip çok hüner harc ve hayli
maarif derc etmişlerdir...” *Aşık Çelebi tezkiresi*.

959 h 1552 m senesinde Sultan Süleyman *Edirne*'de bulunuyordu. "Kemine-i şikeste bal kemterine-i zayıf ül ahval Mustafa bin Celâl atebe-i ülyalarında hizmet-i tuğraya iştigalde olup çaker-i kalil ül bidaa bihasebil istitaa mütalea-i kütüb-i tevarih ve siyer ederken ittifaken kühl-i diyar-ı Horasandan... Muinülmiskin.. siyer-i seyyidülmürselinden bâhis bir kitab-ı müstetab telif ve tasnif edip *Mearic ün nübüve* tesmiye eylemişler... Vekayi ve hikâyat-ı seyyidülmürselin farisi lisan üzere beyan olunmuş. Ekser ahali-i Rum (Türkiye Halkı) ol zeban ile munis olmayıp fevayid-i âm olup herkes hulâsa-i mevcudatın tâ ibtidadan intihaya varınca vuku bulan ahval-i saadet meallerine ittilâ edip mezkûr kitab-ı müstetab Türkçeye tercüme olunmak daiyesi hatır-ı âtır için helâcan eyledi... Ol kitab-ı müstetab ki deryay-ı meanidir. Beyan olunan vekayide rivayat-ı muhtelif ibraz olunmuş. Ol rivayetlerin cümlesi zikrolunmayıp birisi ile iktifa olunup tatvilden ictinab olunmağın mehmaemken intihab olundu... Bu sefer-i saadetmeab nazar-ı kabulleri ile kâmyab olan erbâb-ı kerem ve ashab-ı lutf ve niamden mültemes ve memuldür ki meclis-i kerime ve mahfel-i azimelerinde okundukça hâmi-i din-i mübin olan Pâdişah-ı müslüminin cenab-ı rahim ve gafurdan mağfiret ve gufranları saniyen câmi-i siyer merhum Muin-i Miskin'in tezayüd-i mağfiretleri için salisen mütercim ül kelâm ezaf-ül enam Mustafa bin Çelâl'in Afv-ı seyyiat ve asamî bâbında fatiha ihsan edip kendu ecirleri bağını âbad eyliyeler.."

8 — هدیه المؤمنین *Hediyet ül Müminin* :

Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin risale şeklinde bir takım münasip hikâyelerle, tevhide, Peygamber sevgisini, ciharyar-ı güzün (Ebu Bekiz, Ömer, Osman, Ali) evsafını, iyi ahlâkı Allaha kalben bağlılığı ve en sonunda da hafid-i peygamberi İmam Hasan ve İmam Hüseyin haklarındaki hürmeti beyan etmiş olup kısmen mensur ve kısmen manzumdur. 26 varak olan bu eserin nesih hatla yazılmış bir nüshası Üniversite kitapları Türkçe yazmaları arasında 7204 numarada bulunmaktadır. Risalenin en sonunda "*Nişantî hâkrah-ı Mustafadır*" mısraı vardır.

9 — جواهر الاخبار فی خصائل الاخيار *Cevahir ül Ahbar fi Hasail-il Ahyar* :

Arap edip ve müelliflerinden Ebi Hafs Saracüddin Ömer bin İbrahim El-Ensarî'nin Yusuf Peygamber kıssasına dair

olan *زهر الكمام* Zehr ül kimam fi kıssat-ı Yusuf aleyhisselatüvesselâm adındaki on yedi meclis üzerine tertip edilen eserinin tercümesidir⁵⁰. Nefis bir nüshası Nûr-ıosmaniye kitapları arasında 2356 numaradadır. Bu tercüme-yi yaşı yetmiş geçtikten sonra tekaüd hayatında yapmış olduğunu hülâsaten şöyle anlatıyor :

“Erbâb-ı ilmü kemalın bendesi ashab-ı fazl ü efdalin çaker-i efkendesî... lakabda *Nişânî* ez’af ül enam Mustafa bin Celâl ibtidai neşet-i Ömr-i Divani ve ol neşvü nema-i zindegâniden müddet-i hayat-ı müstear sal-i seb’inden tecavüz eyledi. Fuzelay-ı menakib şiar-ı mütebahhirinin telif ve tasnif ettikleri kitapları mütalea ile sarf-ı ahd ve zaman bezl-i takat-ı tuvan eyledi. Çihl salden ziyade kıdve-i selâtin-i rub-ı meskûn olan sütte-i sami-i cenab-ı osmaniyanı vasıta-i ak-lâm-ı adalet irtisam ile hidmetkâr hassaten zaman-ı *Selim Han*’ide ve sütte-i âli mekân-ı Süleymanide halle dallahü mülkehu yirmi yıl miktarı kâtib-i esrar hakayik şî’ar olup mesalih-i mühimmat ifasına mehmaemken daire-i itidalde pişever oldu, yirmi dört miktarı dahi inşâ-i menâşir-i hakanî ve uğray-ı âlem ârây-ı kiti sitanî hidematına mübaşir ve râi olup sadhezar şükür zulme inkiyad ve iktidar gösterilmedi... fakir-i kesirüt taksir hücum-ı evan-ı şeyhuhat-i aklam ile meşagil ve mühimmat-ı saltanat ifasına adem-i iktidar yüz göstermeğin feragat olundu. Bu uzlet zamanında boş durmayıp bir eser telif etmek arzu olundu. İttifak lisan-ı arapta telif olunmuş bir kitab-ı fâhir ki ele getirilip meğer kur’an-ı azimde ahsen ül kıssa olan kıssa-i Yusuf-ı Siddık imiş; arab belîğlerinden Ebu Hafs Ömer bin İbrahim El-Ensârî telif, Üslub-ı garib üzere tasnif eylemiş; *زهر الكمام* Zehr ül kimam isimiyle müsemma bir bağ-ı râna ve bir ravza-i cennettir ki el-sine-i enamda ol kıssa-i pür hisse ekser tarz-ı nazm ile müveşşah ve arastedir, Türki dilde nesir ile meşhur olmadığı icilden ol kitab-ı celilüşşan arabiden türki dil ile tercüme olunmağa cüret olundu ve *Cevahir ül ahbar ve Hassail ül ahyar* ile tesmiye olundu.

Cevahir il Ahbar tercümesi on yedi meclis (kısm) üzerinde tertib olunup her meclisin sonu manzumdur. Celâl zâde bu tercüme-yi Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Selim “İkinci Selim” namına tercüme etmiştir. Tercümenin son yaprağında Kanunî Sultan

⁵⁰ *Cevahir ül Ahbar*’ın Arapça metni olan *Zehrülkima*’nın bir nüshası Nur-i osmaniye kütüphanesinde.

Süleyman'ın mührü vardır. Saray kitapları arasından çıkarılarak (üçüncü Osman zamanında) Nur-iosmaniye kütüphanesine verilmiştir. Eserin yazısı güzel nesih, cilt ve kabı fevkalâde sanatlıdır ve üçyüz elli sahife kadardır. Tercümenin diğer bir nüshası *tercüme-i Zehr ül kimam* ismi altında Üniversite kitapları Türkçe yazmaları arasında da 787 numaradadır. Tercümenin sonunda şu tarih manzumesi vardır:

*Avn-i hak ve himmet-i hayrülenam
Zahir oldu Hamdülillah ey hümam*

*Evvel-i fasl-ı rabi idi zaman
Erişip yirmi üçte mâh-ı sıyam*

*Ahir-ı asr îdi ruz-ı müstetab
Eylemişti arz-ı çehre mihri şam*

*İttifaka feyz edip Fazl-ı ilah
Bu kitaba geldi hüsn-i ihtitam*

*Çekmedin dil zahmet ü renc-i hisab
Bi taab tarih ola hasbelmeram*

*Bu dua makbul olup ol dem hemin
Erdi tab'a feyz-i hayy-ılayenam*

*Hatîf-i Gaybi dedi tarihini
Kıssa-i Yusuf bugün oldu tamam*

Bu tarih manzumesine göre tercüme 972 senesi ramazanının yirmi üçüncü günü ikinci zamanı (asr-ı sani) tamam olmuştur ki 24 Nisan 1565 senesine rastlamaktadır.

10 — *Kanunnâme* :

Celâl zade'nin nişancılığı zamanında tedvin edilen kanunları havi olup bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde Aşir efendi kitapları arasında 1004 numarada bulunmaktadır. Yaya, müselleme, yürük, voyruk kanunlarıyla çeltik kanunu ve muütefferik iki yüze yakın yeni veya muaddel kanunları havidir. Nişancının eski ve yeni kanunları şerh ve tadil suretiyle tedvin ettiği kanunlara *kanun-ı cedid* denilmektedir. Celâl zâdenin tertib eylediği kanunlara âid madde veya fasıllar kütüphanelerimizdeki kanunnâmelerde Koca Nişancı

veya Celâl zâde diye zikredilmektedir. Bunlardan Celâl Zâde'ye âid bir kanunname de Ayasofya kütüphanesinde 2894 numaradadır⁵¹

11—*Tarih -i Kale-i İstanbul ve Mâbed-i Ayasofya?* (*Tuhfet ül Mülük*):

Farisiden tercüme edilmiş küçük bir eser olup İstanbul belediyesi kütüphanesinde Muallim Cevdet kitaplarının yazmaları arasında küçük tasnifli kısımda 138 numaralı mecmuanın içindedir. Eserin münderecatı şunlardır: Mukaddime Sultan Süleyman'ı medh-ü sena, huruf-ı hece tertibli bir kasideden bir ahababının Farsca olarak vermiş olduğu bu risale tercümesi ve sonra Padişah Ustunyano (Justinien)'in vakıası, Ayasofya'nın binası, Ayasofya'nın binası hakkında İmparatorun rüya görmesi, Ayasofya'nın kubbesi ve ziyeti, Baba Cafer'in medhi, İmparatorun Ayasofya camii mimarına gazap etmesi.

Eserin fasılları arasında manzum parçalar vardır. Bu gördüğümüz nüsha 1165 h 1752 m tarihinde istinsah edilmiştir. Bu eserin hiç bir yerinde Celâl zâde'ye dair bir kayıt görmediğimden şüpheliyim; çünkü tercümedeki manzumelerden ikisinin makta beyitlerinde *Senayi* mahlası geçiyor; aynı zamanda eser İstanbul kalesinden bahsetmiyerek doğrudan doğruya *Ayasofya*'dan bahsetmektedir. Osmanlı müelliflerinin bahsettiği Celâl zâde'nin eseri bu eser olmamalıdır.

12 — *Mensur Şehnâme* :

Osmanlı müelliflerinde başka bir eserden naklen Celâl zâde'nin böyle bir eseri olduğu zikrediliyorsa da hentüz görülmemiştir⁵².

⁵¹ *Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi) c 6 s 155 de*: Müteaddid nizamât Eğri Abdi Çelebi zâde Mehmed Çelebi ile büyük nişancı Mustafa'nın eser-i tahriri olarak o zamana (onaltıncı asır ortalarına) kadar neşrolunan nizamların bir mecellede cemî de bunların himmetiyle vuku bulmuştur. Birincisi Mehmed Sani'nin Kanunnâsini ve ikincisi Selim-i evvel zamanında tanzim olunan Kanunnâme-i maliyi cem eylemiştir demektedir ise de Eğri Abdizâde Celâl zâde'den sonra nişancı olduğundan anın Fatih Sultan Mehmed kanunnâmesini tanzim etmesi mevzu-ı bahis olamaz. Hammer, Nişancı Mehmed Paşa'nın sadaretinde Fatih'in kanunnâmesini tedvin etmiş olan Lesys zâde Mehmed Çelebi ile Eğri Abdi Zâde'yi karıştırmıştır. Bundan başka Kanunî devrindeki kanunların tedvini ise evvelâ Celâl zâde ve sonra da on sene kadar nişancı olan Eğri Abdi zâde Mehmed Çelebi'ye âittir.

⁵² “. . . Keseret-i kuyud ve vüfur-ı umurdan ruhsat ve fırsat müyesser olmamağın fenn-i nazma müdavemet ve mümâreset edememişlerdir. Bu baisten eş'âr-ı dür nisarları vaktüha sâdir olup nedret üzere vaki olmuştur. . .” *Lâtifi tezkiresi s 337. Aşık Çelebi de* “ol zamanedek münşâ inşa ettikleri malûm ama, eş'arla şiarların iş'ar etmezlerdi” diyor :

13 — منشآت Münşeat :

Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin münşeatı havi bir mecmuası olacağı şüphesiz ise de böyle toplu bir halde münşeatına tesadüf etmedim.

14 — دیوانجه Divançe :

Mustafa Çelebi'nin bazı mecmua ve şüera tezkirelerinde nişanî mahlesiyle manzumeleri vardır; fakat kendisinin bir divanı olduğuna dair bir kayıt yoktur. Eserlerinde parça parça manzume ve mesnevileri görülüyor. Her halde bir divançe teşkil edecek kadar manzumesi olduğu şüphesizdir.

Celâl zâdenin manzumeleri :

Mustafa Çelebi'nin Türkçe, Arapça ve Farsça'da kudreti ve lisana hâkimiyeti ile zamanının mustalah ve münşiyane Türkçesinde ön safı işgal etmiş olduğu eserleriyle -bilhassa Tabakat ül Memalik ile- sabittir. Kendisi de şair olup nişancılıkta bulunmasından dolayı Nişanî mahlesiyle bazı manzumeleri varsa da henüz bir divan veya divançesi görülmemiştir. Fakat asıl kudreti nesir vâdisinde olup şiir vâdisinde şöhret bulmamış ve çok şiir de yazmamıştır⁵². Kendisi çok cömerd ve ihsanı bol olduğundan yazdığı manzumelerine meclisine devam eden şairler nazireler kaleme almışlarsa da⁵³ bu, Celâl zâde'nin şiirdeki kudretinden ziyade kendisinden caize almak için yapılmış olacaktır⁵⁴.

Tabakat ül Memalik'in bazı yerlerinde bilmünasebe bazı nazımları ve şüera tezkirelerinde heman birbirinin aynı bir kaç gazeli görülmekte olup şairden ziyade nasirdir. Manzumelerinden bazıları:

⁵² “. . . Amma ol vakitten beru matlaları ve gazelleri el sine-i efvâhda caygir ve mahlasları Nişanlığıyle zahir olup şiirle şöhret pezir oldu. Celâl zâdenin *kevkeb* redifli bir manzumesinin son beyti:

Rakibiyle alışmaz yıldızı cana Nişaninin

Yüzü mâhum kamer yanında arzetmez hüner kevkeb

olan bir gazeline Aşkî, Baki, Saliki nazireler söyledikleri gibi :

Leblerin yadına cânâ şehd-ü şekerbâr şiir

Dişlerin nazmiyle olur lülü-i şehvar şiir

matlı bir gazeline de bazı şairler ve biraderi Salih Çelebi nazireler kaleme almışlardır. (*Sehi, Aşık Çelebi tezkireleri ile Pervane bin Abdullah'ın nazireler mecmuası.*)

⁵⁴ Mustafa Çelebi de, *Sultan Süleyman'a* bir kaside takdim ederek yirmi yük (iki milyon) akçe caize ile taltif olunmuştur (*Sicilli Osmanî*).

*Bahar erdi safa kesbedecek demdir çemenlerde
 Hususa sâlına yanınca serv sîm tenlerde
 Zebun olma nedendir gam, şarap iç devr-i gülşende
 Kavi himmet gerektir bu cihan içre erenlerde
 Sarılır bir gül endama çeker pehluye mehrüyi
 Ne haletler, nezaketler komuş hak pîreherlerde
 Fırakınla Nişânî bendenin hâli mükedderdir
 Visalin vâdetmiştin behey âfet geçenlerde*

*

*Fenn-i aşka başladım dikkatle gördüm nice bab
 Metni derd, faslı hicran ile dolmuş bir kitab
 Ey nişânî ahar irşad eyledi üstad-ı aşk
 Hal olunmaz mesele mâşuka râcidir cevab*

*

*Cebini mahveden mâh-ı münirin pertevin
 Rûşen eyle nûr-ı ruhsarınla gel gönlüm evin*

*

*Meded yârim benim ağyar besler
 Figan ol gül elinden hâr besler
 Esirge bu dil-i zârı kapunda
 Ki sahib hayr olan bîmar besler
 Nişânî eşk-i hûnin hemdemimdir
 Kişi gurbette bir gambhâr besler*

Tabakat-ül Memalik'teki manzumelerinden bir kaç beyit :

*Tab'ı şeh âyinedir safvet nûma
 Çehre-i ikbal ü devlet gösterir
 Her ne dem baksa nigâh etse ana
 Kesr-i düşmean feth-i mülket gösterir
 Cünd-i mansuri muzaffer olmaga
 Rey-i nasr ü rûy-i nusret gösterir
 Bir müşir-i adl rehberdir kim ol
 Su-i mihr ü râh-ı şefkat gösterir*

Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin, Mahmud adında bir oğlu olduğunu babasının bazı eserlerini güzel olan talik yazısıyla

istinsah etmesinden öğreniyoruz. Mahmud Çelebi'nin divan-ı hümayun kâtipliğinde bulunduğu anlaşılıyorsa da daha sonra ne gibi hizmetlerde bulunduğu malûm değildir. Babasının Selimnamesini 998 safer 1580 m de istinsah ettiğine göre vefatı bu tarihten sonradır⁵⁵. Mahmud Çelebi şairdir. Kanunî Sultan Süleymân'ın yaptırmış olduğu Süleymaniye camiine aşağıdaki manzum tarihi söylemiştir ⁵⁶.

*Hân-ı âzam Hazret-i Sultan Süleymân-ı zaman
Zat-ı pâki cümle-i Őahan içinde namdar
Adli ile mülket-i islâmı âbâd eyledi
Hayr ile nâm-ı Şerifi bulmak için iőtihar
Hasbetenlillah edip hakkın rızasını taleb
Can-ü dilden eyledi hayrata bezl-i iktidar
Mevkiinde yaptı bir cami ki bünyad olmaya
Alem-i fânide emsali ilâ yevm il kıyam
Çün urulmuődı esası saad-ı saatte ânın
Lacerem itmama iriőt, biavn-i girdigâr
Didi Mahmud bendesi tâzim ile tarihini
Cami-i sultan-ı âdil pâdiőâh-ı kâmkâr*

965

* * *

Yazımızın ilk kısımlarında niőancıların berat (menşur) ve rüuslara tuğra çekmelerinden başka arazi tahrir defterlerinde yapılacak değişikliklerin divan-ı hümayunda vezirlerin huzurlariyle bizzat nişancının kalemiyle yapıldığından bahsetmiőtik. Celâl zâde'nin tahrir defterinde yapılan deđiőiklikler dolayısıyla derkenarını aşağıda gösterdiğim gibi defterden naklen o kımın fotoğrafisini de koydum⁵⁷.

⁵⁵ Mustafa Çelebi'nin mezarı haziresinin karőısındaki diğer bir kabristanda Mahmud bin Mustafa adlı bir mezar varsa da tarihi tutmayor.

⁵⁶ *Tabakat-ül Memalik (Millet çkütüphanesi) Hekimoğlu Ali Paşa kitapları numara 779.* Mahmud Çelebi'nin bu tarih manzumesi *Tabakat-ül Memalik*'in bütün nüshalarının sonunda vardır.

⁵⁷ *Başvekâlet arşivi 996 numaralı Aydın livası mufassal defteri.*

Kariye-i قریه' بالچق حولی

	Balçık havlı	
Devlet Han	Hamza	Pir Ali
Veled-i Ramazan	Veled-i o	Birader-i o
nim (58)	k (59)	m (60)
İlyas	Câmi Birader-i	Turgut
Veled-i o	Yunus	Birader -i o
m	Muhassıl	nim c(61)
	Tabi-i İzmir	
İsa Birade-i		Yunüs Veled-i
Devlethan		İlyas
nim		nim
Halil Veled-i o		Hüseyin Veled-io
c		m
Yahşi Veled-i	Cafer	Veli Veled-i
Turasan	Veled-i o	Tur Ali
c	m	c
Pirî Veled-i o	Sülüman	Tur Ali
k	Birader-i O	Veled-i Hızır
Mustafa	m	m
Veled-i Bali	Tur Hoca	Habib
c	Veled-i Mustafa	Birader-i o
Seyyid Ali	k	k
Veled -i o	Şeyh Vled-ı	Mecit
m	Üveys	Veled-i o
Aydın Veled-i	nim	m
Bayramlı	Abdullah	Mübarek Mutakk-ı
nim	Mutakk-ı Elvan	İlyas
	k(62)	k

⁵⁸ نيم Nim yarım demek olup burada yarım çifti olana işarettir.

⁵⁹ ك K işareti Bennak بئناك demek olup ekinli bennak ve cebe bennak olarak iki kızımdır. Ekinli bennak yarım çifti olan evli köylüye ve cebe bennak de çifti ve hiç bir yeri olmayan köylüye denilirdi.

⁶⁰ م M mücerred demek olup âkil ve baliğ olup babasının yanında kesb-ü kâra muktedir olana denilirdi.

⁶¹ چ Ç işareti çifte sahip olan reayaya yani köylüye denilirdi.

⁶² Abdullah mütakk-ı Elvan demek Elvan'ın azadlı kölesi olan Abdullah demektir. Kezâ Mübarek mütakk-ı İlyas da İlyas'ın azad edilmiş kölesi Mübarek'tir.

Aydın ltvası mufassal tahrir defterinde bu köy havas-ihümâyuna yâni devlet hazinesine âid iken *İstanbul*'da *Şehzade Camii* yapıldıktan sonra burası Havâss-ı hümâyundan çıkarılarak camie vakıf olarak verilmiş; bunun üzerine Aydın livası tahrir defteri, Defterhaneden getirilerek divanda mevcut vezirlerin huzurlariyle 957 Rebülâhır (1550) Nisan da şerh verilmek suretiyle bizzat Celâl zâde'nin kalemiyle aşâğıdaki tashiî yapılmıştır.

“İşbu karye-i Balçık havli? merhum ve magfurun leh Şehzade Sultan Mehmed tâbe serahın mahrusa-i *İstanbul*'da vaki olan cami-i şerifelerine vakıf olup vakfiye-i şerifte mastur ve mukayyed olmağın defter-i cedid-i hakaniye sebt olunmak buyrulmağın bi marifet-i mefahir ül vüzera il kiram Hazret-i Rüstem Paşa ve Hazret-i Ahmed Paşa ve Hazret-i İbrahim Paşa ve Hazret-i Haydar Paşa edamullahü taala meâlihîm kaydolundu. Tahriren fi evasıt-ı Rebius sâni sene 957

Harrehu Ez'afül ibadullahil melik-el-müteal
Mustafa bin Celâl Tevkiî

عنى عنها

Celâl zâdenin diğeri bir kayıd tashihi⁶³.
Mezrea-i

Telin vakf-ı zaviye-i Hazret-i Cafer Tayyar, hasılı
1620

İşbu bin altı yüz yirmi akçe yazar mezrea mukaddema pâdişah-ı âlempenah haledallahu teâla hazretleri caniplerinden Cafer Tayyar hazretleri zaviyesine vakfolunup 934 senesi dergâh-ı mualladan vakıfname inayet olunmuş imiş. Sabıka vilâyet-i Diyarbekir müceddeden yazılıp defter olundukta mezbûr mezraa sehiv ile defteri cedid-i hakaniye yazılmayıp kaldığını Diyarbekir Beylerbeğisi atebe-i ulyaya arz ettüğü icilden defter-i cedide kaydolonmak buyrulmağın bimarifet-i mefahir ül vüzera il izam Hazret-i Rüstem Paşa ve Hazret-i Mehmed Paşa ve Hazret-i Husrev Paşa edamullahü taala maalihim sebt olundu. Tahriren fi evahir-i şehri safer ül muzaffer sene 949

Harrerehû Ezaf ül ibadullah el melik elmüteal
Mustafa bin Celâl üt Tuğraî

⁶³ Başvekâlet arşivi 585 numaralı tahrir defteri

Bunlardan başka Celâl zâdenin meşruhatını havi diğer iki vesikanın da fotoğrafisi makalenin sonuna konulmuştur.

CELÂL ZÂDE SALİH ÇELEBİ

Celâl Zâde Mustafa Çelebi'nin yaşça küçük biraderidir. *Tuhfet ül Hattatin*'de doğumu 890 h 1485 m tarihinde gösterilmekte ise de ⁶⁴ doğru değildir. Diğer muhtelif rivayetlerden⁶⁵ en doğrusu kendisinin divan-ı mukaddemesindeki kaydına göre doğumunun takriben 899 h 1493 m olduğu anlaşılıyor⁶⁶.

Salih Çelebi, babasının *Volçitrin* kadısı bulunduğu sırada orada doğmuştur⁶⁷. Mutad medrese tahsilinden sonra *İstanbul*'da İbn Kemal Ahmed Şemseddin'in dersine devam etti. Meşhur hattat Şeyh Hamdullah'tan yazı meşk ettiği için yazısı güzeldi⁶⁸. Bir taraftan ders okuyup bir taraftan da hocası İbn Kemal'in bazı eserlerini beyaza çekkerdi⁶⁹. Bu sırada yâni 926 h 1520 m de Sultan Süleyman hükümdar olmuştu. Kanun üzere Pâdişah hocalarının cülûsu münasibetiyle danışmendlerine mülâzimet vermeleri sebebiyle İbn Kemal'i terk ederek Pâdişah hocası Hayrettin Efendi'ye Danışmend kaydolundu ⁷⁰ ve aynı senede mülâzemeti nail olarak

⁶⁴ *Tuhfetülhattatın (Müstakim zâde) s. 229.*

⁶⁵ *Atayî, Şakayık zeylinde (s. 48)* yaşının seksene yakın olarak vefat ettiğini yazıyor. Diğer bir eserde de 910 h 1504 m de doğduğunu kaydolunuyor. Aşık Çelebi tezkiresiyle Atayî'de altmış yaşında iken evlenerek (*halef-i Salih ide celle Celâl*) mısraındaki tarih üzere 956 h 1549 m de bir oğlunun doğduğu zikredildiğine göre doğum tarihi 895 h 1490 m oluyor.

⁶⁶ Divanının mukaddemesinde 969 safer 1561 Ekimde müderrislikten çekilmesini "ol zaman ki evvel-i evân-ı şebabtan şitab eden ömür kafilesi menzil-i heftada yetmişti." diye beyan ettiğine nazaran 899 h 1493 m de doğmuş oluyor.

⁶⁷ Tezkire sahibi Aşık Çelebi Salih Çelebi hakkında :

Ülemâ-i fuzelâ-ı fukhadandır ol

Şuarâ-i bulega-i fusahadandır ol

dedikten sonra "uzamâ-i ulemanın ercümendi Celâl zâde Salih Çelebi Efendinin mevlidi fakir müvlidi Rumelinde Volçitrin olduğunu beyan etmektedir. Topkapı sarayı kütüphanesi nüshasıyla benim kütüphanemdeki nüshada bu kayıt atlanmış ise de diğerlerinde mevcuttur.

⁶⁸ *Tuhfet ül Hattatin s 229.*

⁶⁹ "Kemal Paşa zâde merhumun makbul danışmendi ve enisi ve müellefat ve tarihi beyaz edici ve kâtib nüvisi" idi. *Aşık Çelebi.*

⁷⁰ Kınıalı zâde Hasan Çelebi, İnb-i Kemal gibi allame bir üstadı terk ederek pâdişah hocasından mülâzım olmasını tenkid ve Salih efendiyi muahaze

yirmi beş akçe yevmiye ile *Edirne*'de Saraciye müderrisliğine tâyin edildi. Salih Çelebi, burada müderris bulunduğu sırada Kanunî Sultan Süleyman'ın *Belgrad, Rodos* ve *Budin* seferlerini yazarak takdim etmiş ve vezir-iâzam İbrahim Paşa'nın Mısır'a hareketi esnasında -her halde o tarihte İbrahim Paşa'nın tezkirecisi olan biraderi Mustafa Çelebi vasıtasıyla- takdim ettiği bir manzumesi makbul olarak⁷¹ 930 h 1524 m de otuz akçe yevmiye ile İstanbul'da Murad Paşa medresesi müderrisi olup sonra yevmiyesine beş akçe zam edildi.

Salih Çelebi'nin bu müderrislikte on seneden ziyade kaldığı anlaşılıyor. 942 h 1535 m de kırk akçe yevmiye ile Divanyolundaki eski Ali Paşa (Hadım Ali paşa) müderrisliğine tâyin ve medresesi dahil itibar olunarak yevmiyesi elli akçe oldu. Bu tarihlerde vezir-i-âzam bulunan Ayas Paşa'nın Salih Çelebi hakkındaki teveccühü ve ilm-ü faziletine îtimadı dolayısıyla 943 h 1536 m de sahn-ı seman müderrisliğine tâyin edildi⁷². Burada müderris bulunduğu sırada Sultan Süleyman'ın emriyle *Firuz Şah* hikâyesini kısa zamanda sekiz büyük cild halinde Farsçadan Türkçeye çevirdi⁷³. Bu hizmeti

ederek şöyle diyor: “. . . Merhum Sultan Süleyman Han ferman fermây-ı cihan oldukta hocaları Hayrettin efendi kavabil-i zamaneyi cem edip mülâzim vermeğe âzim oldukta mezbur dahi şifte-i zaharîf-i dünya olup manend-ı tekrek ol sema-i fazl ve ulâyı terk edip nıtâk-ı hukuk yerine kemer-i ukuku miyan-ı dil ü canına berk eyledi ve rifatte iken tenezzül ve izzette iken tezellül etti” demektedir.

⁷¹ Vezir-iâzam İbrahim Paşa Mısır'a giderken Salih Çelebi'nin takdim ettiği manzume.

*Hazret-i Pâşây-ı Âli menzilet Âlicenab
Hak Teâla izzetiyle daima şâd eyleye
Asker-i manusur-ı şâhile geçip deryaları
Şeh Süleymân-ı zaman devrinde bir âd eyleye
Zulm ile vîran olan iklimi mâmur etmege
Vârup islâm ehlini her gamdan âzâd eyleye
Hâtîf-i gaybi dedi tarihin ilham eyleyip
Âsaf-ı devran-ı âdil Mısırî âbâd aleye*

Kınalızâde tezkiresinde son beytin birinci mısraı (*Hâtîf-i kudsi dedi tarihin ilham eyleyip*) tarzındadır.

⁷² Salih Çelebi'nin divanında Ayas Paşa hakkında üç kasidesi vardır.

⁷³ . . . Ayas Paşa devri oldukta fazl-ü kemallerine külli itikad edip sahn'a getürdüler; Pâdişah-ı merhum dahi *Firuzşah* hikâyetin ana tercüme etmek buyurdular; kitab-ı mezkûr sekiz dokuz cilt vardır, az zamanda itmam ettiler, elhak ol makule kitap-ı kebir ve kelam-ı kesir ondan eyu tercüme olunmaz, hem vazihür ve hem fasihtir, Türkidir; amma Acem dilberleri gibi bir girişme ve Arap işvegrileri gibi melihür. . .” *Aşık Çelebi tezkiresi*. Yine tezkire sahibi Kınalızâde Fizruzşah kisasını sekiz kalın cilt halinde Türkçeye çevirdiğini yazıyor.

takdir. olunarak 949 h 1542 m de terfian *Edirne*'de Sultan Bayezid müderrisi oldu ve 951 h 1544 m de arzu etmediği halde terfian Halep kadılığı verildi; o sene şevvalinin üçünde (15 Aralık) *Haleb*'e geldi⁷⁴; fakat ancak elli beş gün kaldı⁷⁵ ve sonra buradan alınarak Mısır Beylerbeyisi Hadım Davud Paşa'nın ahvalini ve Mısır evkafını tahkik ve teftiş etmek üzere *Mısır*'a gönderildi (28 Zilkade 28 ve 11 Şubat 1545).

Salih Çelebi *Mısır teftişini* muvaffakiyetle yaparak *İstanbul*'a döndü ve 953 h 1546 m de tekrar Halep kadılığına tâyin edildi ise de kabul etmedi ve seksen akçe yevmiye ile *İstanbul*'da Sultan Bayezid medresesi müderrisliği verildi; fakat aynı tarihte *Şam* kadısı ve ertesi sene de *Mısır* kadısı oldu; *Mısır*'da üç sene kaldı; 957 h 1550 m de seksen akçe yevmiye ile teküd olup ⁷⁶ sonra yevmiyesi yüz akçeye çıkarıldı.

Salih Çelebi bu tekaütlüğü zamanında *Eyyüb*'ta biraderi Mustafa Çelebi'nin konak ve bahçesi yanında bir hane ve bahçe alarak⁷⁷ uzleti ihtiyar etti; sohbetine gelenlerle ve talebeleriyle mu-

⁷⁴ Salih Çelebi kadılık ile Halab'e gelince *Şeyh İzzüddin Halebî* aşağıdaki Arapça tarihi söylemiştir :

بشراك يا شهباء لقد نلت الارب	و آى الهنا فى صالح نم الطلب
بالعلم والحلم غدت اوصافه	اخو السخا ابن التقي عالى النسب
بالبين قد جاءت لنا اوقاته	يا سائلى تاريخه قاضى حلب

İzzüddin'in tarihi manzumesini okuyan Nevî zâde Atayî ikinci mısraın:

و آى الهنا فى صالح عالى النسب

ve dördüncü mısraın : ابن التقي ابو السخا اخوالادب

denilse daha münasip olacağını beyan etmektedir. (*Şakayık zeyli Atayî s 48* .

⁷⁵ *Dürr ül haleb fi tarih-i âyan-ı Haleb (Nur-ıosmaniye kütüphanesi 3293.*

⁷⁶ Salih Çelebi kadılıktan çekilmesinin sebebini *Cevami ül Hikâyat* mukadde-
mesinde şöyle anlatıyor:

“Diyar-ı araptan *Mısır* ve *Şam* ve *Haleb* kazalarına istilâ esnasında cadde-i şer-i kavimden bir kadem taşra basmadım; ne kimsenin bir habbe malına tamâ ettim ve ne hilâf-ı şer’i bir kazıyye hüküm eyledim; lâkin ol diyarlarda olan zaleme ile imtizac, gök yere inip gökten çıkmak gibi asir oldu; ne anlar beni zulme uydurabildi ne ben anları âdille. Akibet anlar zulmiyle galib ve ben âdille mağlup oldum; tahayyür âleminde bir zaman tefekkürü daldım... Sinin-i hicretin 957 tarihi esnalarında ve cümle hava ve hevesleri bertaraf edip dünya manâsıbı sevdalarından el çektim... *İstanbul* civarında Ebi Eyyüb Ensari Radiyallahü anhül Bâri kasabasında tekaüd edip hemin halktan dameni” çektim.

⁷⁷ Tekâüd olunca “Eyyüb-ı Ensari civarında karındaşları *Nişancı* ihdas ettiği cami kurbinde ev ve bahçe ihdas ettiler. Vahdet ve uzlet niyetin edip tereddüd-i ekâbirde tereddüd üzere olup erbâb-ı caha amed ü şüd ayağın kesip akdâm-ı ikdamla küyi ünsullaha gidenler isrine gittiler” *Aşık Çelebi tezkiresi*.

sahabe ve münazara ile tatlı bir ömür sürdü, eser telifini de bırakmadı. Sultan Süleyman'ın şehzadesi Bayezid'in emriyle Cemalüddin Mehmed Avfî'nin büyük Selçuk Devleti veziri Nizam ül Mülk adına Farsca olarak yazdığı *جوامع الحکایات ولوامع الروایات* *Cevami-ul Hikâyat ve Levâmi ur rivayat* adlı tarih ve ahlâka dair olan eserini büyük bir başarı ile Türkçeye çevirdi⁷⁸. Muvaffakiyetini takdir eden Şehzade Bayezid : “*murad ve meramı ne ise arz etsin*” demesi üzerine hiç bir memuriyet isteği olmayan Salih Çelebi, iradeyi red etmiyerek talebeleriyle bir arada bulunmak ve tettebbuat ve telifata devam etmek arzusuyla *Eyyüb* müderrisliğini rica etmesi üzerine şehzadenin arziyle yevmiye yüz akçe ile -ki tekaütlüğünde de aynı yevmiyeyi alıyordu- 966 safer 1558 Kasım'ada Eyyüb medresesine müderris oldu.

Salih Çelebi, bu müderrislikte üç senekaldı, gözlerine perde indidiğinden 969 safer 1561 Ekim'de bu müderrislikten afvını istirham ettiğinden yevmiye yüz akçe ile tekaütlüğe döndü ve yerine Ümmi Veledzâde -Ali bin Abdülâziz tâyin olundu. Divanın mukaddemesindeki beyanına göre bu tarihte yetmiş yaşında bulunuyordu⁷⁹.

Celâl zâde 973 Rebiulevvel ve 1565 Eylül veya Ekimde yetmiş üç veya yetmiş dört yaşında vefat ederek Eyyüb nişancısında biraderi Mustafa Çelebi'nin yaptırmış olduğu camiin haziresinde yol kenarına defnedildi⁸⁰. Kabir taşındaki manzum kitabe biraderi

⁷⁸ “Sultan Bayezid (bin Süleyman) *Cevami ul Hikâyat* kitabının tercümesini emretti. “anda birveçhile arz-i kemal ve izhar-ı sihr-i helâl etmiştir ki naziri muhaldır; aslâ müsvedde etmedin ser-i kaleminden ancileyin kitâb-ı uzmâyı mukaffa ve müseccâ ve musennâ tercüme edip metin mebâni ve rengin meani üzere bir cildin kendü hattıyla yazıp bir cildin âhara yazdırdı. Bu bir sehl-i mümtenidir; şehzade haylı pesend etti. “*Aşık Çelebi tezkiresi*. Kınalızâde bu tercüme dolayısıyla Salih Çelebi'nin Haleb kadılığına tayinini söylüyorsa da yanlıştır.

⁷⁹ Gözlerine perde inip müderrislikten afvını havi takdim etmiş olduğu arıheline aşağıdaki rubaiyi rabt etmiştir:

Ey şeh-ı encum haşem sultan-ı gerdun iktidar
Pâdişah-ı zerre perver sâye-i perverdîgâr
Dinle benden arz-ıhalimdir yüce dergâhna
Gök yüzünden aştâba yer yüzünden zerre var

⁸⁰ Hafız Hüseyin Ayvansarayî vefiyat mecmuasında “Eyyüb'da Sivasi (Abdülmeccid) Efendi Hazretlerinin bahçesi kurbinde biraderinin camiine karib

Mustafa Çelebi'nin'dir. Kabrinin baş taşında : لا اله الا الله
 محمد رسول الله - ربى الله - ونبى محمد - ودين الاسلام
 Muhammed Resulullah - Rabbi Allah - ve Nebi Muhammed - ve
 din-el islâm.

Ayak taşında :

*Dâr-ı dünya menzil-i fâni imiş
 Hep geçer mir-ü vezir ü pâdişah
 İrseger takdir-i hayy-ı lâyemut
 Saçılır toprağa tohm-ı izz-ü câh
 Avn-i hak ile biraderi ferid
 Fazl-ü irfan ü ulum âna sipah
 Azm-i tarf-ı âhiret kıldı bu dem
 Rahmet-i hakdan teâla lutf hâh
 Rihleti sâlini malûm etmege
 İstedi haktan Nişan-ı pür günah
 Dedi hâtif bu dua târihtir
 Kabr-i Salih cennet ola yâ İlah*

973

Salih Çelebi yüksek ilmî vukufu, nesir ve nazım vâdisindeki kudreti, bilhassa fıkihtaki ihtisası ⁸¹ ve ahlâki fazileti, dürüst ve hakşinaslığı ile kendisini tanıtmış, zamanı uleması arasınada mevki sahibi olmuş aşağıda görüleceği üzere telif ve tercüme suretiyle mütedaddid eserler vücuda getirmiştir. Kendisi *Mısır*, *Şam* ve *Haleb* kadılıkalarında bulunduğu sırada mütegalibe ve zaleminin haksız muamelelerini görüp bu yüzden yapılan haksızlıklara mâni olamamaktan mütevellid yeisle kadılık mesleğini terk etmiş ve bundan sonra pek sevdiği mü-

peyda eylediği bahçede sakin iken vefat ederek bahçesine defnedildiğini ve yine aynı zat Hadikat ül Cevami isimli eserinde de (C. I. s 296) "Biraderine karib hanesinden ifraz olunan mahalde medfun olduğunu beyan ediyorsa da yanlış olup her iki biraderin kabirleri de caimiin yanındadır.

⁸¹ *Hammer (Ata Bey tercümesi c 6 s 151)* Kanunî Sultan Süleyman zamanının mütebahhir fukahasından olarak zikretmiş olduğu on âlim arasında Salih Çelebi'yi de zikretmiştir. O devirdeki diğer dokuz fıkıh mütehasısı İbni Kemal, Ebussud, Halebî İbrahim, Taşköprülüzâde, Hafız Acem, Musluhuddin Lâri, Birgivi Mehmed, Hayrüddin ve Mustafa Sürurî efendilerdir.

derrislik ve tettebbuat ile meşgul olma yoluna tutmuş ve yolu açık olduğu halde daha yüksek mevleviyetlere yükselmeği hatırına bile getirmemiştir.

Salih Çelebi kendi tahsil ve tettebbuundan bahsederken :

“Tabiatta her ilme kabiliyet âsarı zâhir ve her fen tahsiline istidad envarı bâhir idi; küllî ulumdan her kangisine cüz-i ilitifat olunsa def’i zihinde hasıl ve her ne cüz-i marifet canibine ki tağlibi-i hadeka edilse nefis ana mâil görünürdü... Elli yıldan ziyade bu yolda gûşüş ettim... Husûsâ aaleb-i evkatımı... ulum-ı dakika-i belagete, meâni ve bedî ve beyan ilimleri nahvine sarf eyledim ki kur’an-ı azimin îcazına ve dekayik-i ilm-i tefsire vukuf, bu üç ilim tahsiline meşgûf idi.⁸²

Salih Çelebi, elli yaşını geçtiği halde evlenmemiş ve kölelerinden birisini evlâd edinmişti ve herkes bu çocuğu onun hakiki oğlu zannederdi.⁸³ Mehazlarımıza göre -herhalde Mısır kadılığı esnasında- validesi tarafından verilen bir cariye ile evlenerek bundan İshak adında bir oğlu olmuş ise de⁸⁴ bu çocuğun on yaşını müteceviz olarak vefat etmesi Celâl Zâde’yi çok müteessir etmiş ve bu teessür saikasıyla manzum olarak kısa bir zamanda *Leyla ve Mecnun* hikâyesini kaleme almıştır⁸⁵.

Salih Çelebi halim, temiz kalbli, vefakâr ve biraderi gibi fevkalâde cömerd idi. Gerek kadılığı zamanında ve gerek tekaüd bulunduğu zaman yoksullara, akrabasından olanlara ve civarındaki muhtaçlara yedirir, içirir, elbise ve para vermek suretiyle yardım eder, Fukara babalığı yaparlardı. Her gece sofrasında ahbabları ve talebelerinden misafirleri bulunurdu.

Salih Çelebi kadılığında dürüst hareketi, irtikâbı olmaması ve şer’an müstahik olmadan hiç kimseyi azl ve tecziye etmemesi, fukarayı himaye etmesi gibi güzel hallerini Arab tarihleri yazmak-

⁸² Cevami ul Hikâyat mukaddemesinden.

⁸³ “لا كلة حلت بالحل فصيرته كالمحبوب وكان له مملوك تيناه و صار يقول هو ولدي” در الحبيب في تاريخ حلب (Nur-ıosmaniye kütüphanesi nüshası numara 3292).

⁸⁴ Aşık Çelebi’nin kaydından İshak adı verilen bir oğlu olduğu anlaşılıyor. Şakayık zeyli Atayı ise İshak ve İsmail adlarında iki oğlunun dünyaya geldiğini beyan ediyor (s 48) Aşık Çelebi’nin kendisiyle tanışıp görüştüğüne göre onun mütalesasını tercih etmek lâzımdır.

⁸⁵ Leylâ ve Mecnun hikâyesini kırk iki günde tamamlamıştır. Şu halde bu manzumesini 962 h 1555 m de yazmış olduğu tahmin olunur.

tadırlar⁸⁶. *Haleb*'te kadı bulunduğu sırada ora halkının kahveyi şarab içenlerin âdetleri üzere birbirlerine devr ederek içmelerini menetmiştir.

Tezkire sahibi Âşık Çelebi, ahabplarından olan Salih Çelebi'nin muidi Çorlulu Hatmî Çelebi vasıtasıyla Celâl Zâde ile görüşmüş ve fazl-ü kemali hakkında senasında bulunmuştur⁸⁷. Salih Çelebi'nin Sâlih ve *Salahî* mahlasıyla şiirlerini havi divanı vardır; nesir vâdisindeki kalemi şiirlerinden üstündür⁸⁸. Nesirde bazan münşiyane ve bazan da -Mısır tarihi mukaddemesinde olduğu gibi- bugün de seve seve okunacak surette sâde kalem kullanmıştır. Hüsn-ı hattı gençliğinde Amasyalı Şeyh Hamdullah'dan yazmıştır.

Salih Çelebi'nin eserleri:

1 — *Belgrad Fetihnâmesi* 2 - *Rodos Fetihnâmesi* 3 - *Tarih-i Budin* 4 - *Tarih-i Sultan Süleyman* 5 - *Firuzşah menakıbı tercümesi* 6 - *Tarih-i Mısır* 7 - *Kitab ül Muhtasar fi ahval il beşer?* 8 - *Cevami ul Hikâyat ve Levami ur Rivayat* 9 - *Leyla ve Mecnun manzumesi* 10 - *Dürer-i Nesayih* 11 - *Miftah şerhi ş haşiyesi* 12 - *Mevakıf şerhi hâşiyesi* 13 - *Vikaye şerhi hâşiyesi* 14 - *Islah ul izah hâşiyesi* 15 - *Tagyir üt tenkih adlı esere talikati.* 16 - *Münşeat* 17 - *Divan.*

1 — *Belgrad Fetihnâmesi* :

Salih Çelebi'nin 1521 deki Belgrad seferinden bahseden bir eseri olduğunu kendisini yakinden tanıyan ve meclisine devam eden Âşık Çelebi ve daha sonra tezkire yazan -ihtimal ki Âşık Çelebi'den naklen- Kınalı zâde Hasan Çelebi beyan etmekte iseler de görmedim.

2 — *Rodos Fetihnâmesi* :

Âşık Çelebi ile Kınalı zâde Hasan Çelebi tezkirelerinde Salih Çelebi'nin böyle eseri olduğu zikredilmektedir. Bunun bir

⁸⁶ «... و ساع بعضی من یتحق المسامحة فی بعضی رسوم المحکمه و تمحاşa عن اخذ الرشوة والى على»
نفسه لا یعزل عن وظیفه صاحبها الی بطریق شرعی فظهرله سخاء و شیع نفس و رعاية الفقرا لقله مصرفه
(Nuriosmaniye nüshası 3292) «در الحبيب فی تاریخ حلب»

⁸⁷ *Âşık Çelebi tezkiresi.*

⁸⁸ *Lâtîfî tezkîresi (matbû nüsha? s 218).* Kınalı zâde şunları yazıyor: “Eğerçi edası ruşen ve vazih tarif ve tavsife lâyük ve Salih eşarı vardır; lâkin inşası eş'ar-ı dilküşasından racih idüğü manend-i fevayih-i ud ve menâyih-i Cud zahir ve layihdir” *Salih Çelebi maddesi* Tarih-i haleb müellifi “kahvenin devren içilmesini menettiği gün yanında idim, devirle içermisiniz diye bana da sordu, ben de evet dedim diyor.

nüshasının Viyana Millî kütüphanesinde 993 numarada bulunmakta olduğunu Prof. Babinger Osmalı tarihçilerine dair olan eserinde (s 101) ve A. Sırrı Levend gazavatnamede zikrediyorlarsa da görmedim⁸⁹. Âşık Çelebi'nin yazdığı üzere herhalde böyle eseri olacaktır.

3 — *Tarih-i Feth-i Budün*

Salih Çelebi'nin kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu nüsha Topkapı sarayında Revan kitapları arasında 1280 numaradadır. Bunun ikinci bir nüshası *Tarih-i Öngürüs* adı ile yine Topkapı sarayında Üçüncü Ahmed kitapları 3096 numarada ve üçüncü bir nüshası da *Muhaçnâme* adıyla Üniversite kütüphanesinde 1285 numaradadır. Eser münşiyane ise de üslûbu güzeldir. Bir mukaddmeden sonra otuz dastane ayrılmıştır. Bu dastanların yirmi dördü Sultan Süleyman'ın *İstanbul*'dan hareketi, *Macaristan*'a geçmesi ve muharebeden sonra muzafferden *Budin*'e girmesini ve İstanbul'a avdetini beyan ediyor. Bundan sonra yazılan beş dastan ise *Anadolu*'da Alevî isyanı üzerine Vezir-iâzam İbrahim Paşa'nın o tarafa giderek isyanı bastırması ve otuzuncu dastan da Sultan Süleyman'ın *Vize* tarafına avlanmağa gitmesini zikreder.

Salih Çelebi'nin Budin tarihinin sonunda koyduğu yirmi beşinci dastandan otuzuncu dastana kadar olan kısım, *Tarih-i Sultan Süleyman* diye ayrıca bir eser telâkki edilmiş olmalıdır; filhakika bu sonraki dastanların *Budin* fethiyle hiçbir münasebeti yoktur. En son dastan ise Sultan Süleyman'ın *Vize*'ye ava gitmesidir.

4 — *Tarih-i Sultan Süleyman* :

Bu isimde bir eseri henüz görülmemiştir. Bunun yukarıda zikredilen tarihleri olması muhtemel olduğu gibi biraderi Mustafa Çelebi'nin *Tabakat ül-memalik* adlı eserinin bunun olduğunun zan edilmesinden ileri gelmiş olmalıdır.

5 — *Firuz Şah Menakibi tercümesi* :

Salih Çelebi'nin tercüme-i hali kısmında görüldüğü üzere 943 h 1536 m de *sahn-ı seman* müderrisi olduktan bir müddet sonra Sultan Süleyman'ın emriyle Firuz Şah hikâyesini tercümeğe başlamış ve sekiz cild üzerine Farscadan Türkçeye çevirmiştir; Kâtib

⁸⁹ Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke (Ord. Prof.) von Franz Babinger 1927 s 101 (Flugel Katalogu II, 216).

Çelebi, tercümenin Yavuz Sultan Selim'in emriyle yapıldığını beyan ediyorsa da isimde yanılmıştır. Salih Çelebi her cildin sonunda o cildi hangi tarihte ve kaç ayda tamamladığını göstermiştir.⁹⁰ Nitekim mütercim Topkapı sarayı Revan köşkü kitapları arasında bulunan 1485 numaralı dördüncü cildin sonunda : “Bu mecelle Türkçeye iki ayda tercüme olundu. Mütercim fakir Salih bin Celâl'in müsveddesidir ve Dar üs Saltanat ül Kahire-i İstanbul'da (tercüme) edildi emr-i pâdişah-ı âlempenah ile. Ebedî ömürleri ve devletleri paydar olsun âmin ya muin. Tarih-i hicretin dokuz yüz kırk altı senesinde tamam oldu sene 946” demektedir. Bu elimizdeki dördüncü cildin 951 (1544) senesinde Salih Çelebi'nin müsveddesinden naklolunduğuna dair kitabın sonunda “Tarih-i hicretin 951 inde müsveddesinden yazıldı sene 951” kaydı görülüyor.

Firuznâme tercümesinin tamamı bir arada bulunmayıp muhtelif ciltleri muhtelif kütüphanelerde. Üniversite kütüphanesinde baş kısmın ciltleri noksan olarak 1165 ilâ 1169 numaralarda beş cildi vardır. Belediye kütüphanesinde Muallim Cevdet kitapları yazmaları arasında da yine baş kısımları noksan 35 a ilâ 37 a numaralarda da üç cildi görülüyor.

6 — *Tarih-i Mısır-ı Cedid* :

Bazı İstanbul kütüphanelerinde nüshaları vardır⁷¹. Salih Çelebi 951 h 1544 de *Edirne*'de Sultan Bayezid medresesi müderrisi bulunurken *Haleb* mevleviyetine tâyin ve oradan *Mısır*'a gönderildiğini tatlı bir üslûp ile şöyle anlatıyor :

“Bu fakir-i bî mecal Salih bin Celâl bunun gibi pâdişah-ı âlicâhın zaman-ı ferhunda fâlinde ki hezar ihsanı ile mümtaz ve akran ve emsalim içinde serefraz olmuştum. Tarih-i mezkûrda *Edirne*-de Sultan Bayezid medresesinde müderristim; hemîşe celisim kitab ve enisim ders ve hitabdı; mesâil-i müşkile-i ulumda tahkik ve mebahis-i mûdıla-ı hadd-ü rûsumda tetkik ederdim. Âlemde bir hoş halim ve ferağ-ı bâlim var idi; hatırımdan dünya hevesleri dûr ve cihan arzuları mehcur idi; hemîşe kârım uzlet kâşanelerinde ihtifa ve ka-

⁹⁰ Osmanlı müelliflerinde dördüncü cildin sonunda görülen iki ayda tercümesinin bittiği kaydı bütün eserin iki ayda bittiği zannını vermiştir. Halbuki iki ayda tercümesi tamamlanan Menakıbın dördüncü cildir. Diğer ciltlerde tabii daha sonra tercüme edilmiştir. Zaten sekiz veya dokuz büyük vçilt olan eserin tercümesi değil yalnız okunması bile iki aydan ziyade sürer.

naat köşelerinde inziva idi. Dünya için ehline tenezzül ve tereddüd matbuum ve cah için çaha düşmek maksudum değil idi. Sahn-ı dünyada sürur gibi azadelik ve uğrun köşelerinde benefşe gibi üf-tadelik severdim; kendi halime şakir ve fakr-ü fakıma sabır idim. Lâkin kendüme bu huzuru pâydar ve berkarar olur sanurdum. Nagâh az geçmeden gördüm, hâh nâhâh sürurum şurura ve huburum fütura mübeddel oldu. Emr-i pâdişahla bel takdir-i hükmüilah ile darüleman-ı *Edirne*'den çıktım. Diyâr-ı Araptan Medine-i *Haleb*'e andan Dar ül Kahire-i *Mısır*'a azm itdüm.

“*Edirne*'den *Mısır*'a üç ay peyapey sefer ettim; bu yolda hezar zahmet ve bîşümar meşekkat çektim... Mesalik ve menazil ve me-abir ve merahilde hezar âsar-ı kadime gördüm ki her birin bir zamanda bir bülheves âbad etmiş, kendi gitmiş yerinde nişanını komuş, ad etmiş. Bunlardan bir zaman taaccübe kaldım ve deryây-ı fikre dalıp anlardan nice ibret aldım. Fenây-ı ömrün fenasını, dünyay-ı dehrin anâsını yâd edip derundan feryad ettim; baktıkça refikler (eski eserleri gezdirenler) her birinin binalarını zikrederler ben ise bennâlarını (Mimarlarını) zikrettim. Anların gözü ol âsar-ı kadime ve emakin-i haliyede benim gönlüm onları yapan ve yaptıran izâm-ı remime (çürümüş kemiklerde) ve ecsam-ı baliyede....

“Bu üslûbla diyâr-ı rum (Anadolu) ve Araptan ve arazi-i *Şam* ve *Haleb*'ten.. Dâr ül Kahire-i *Mısır*'a erişerek gördüm. Mısır, (ümm-i) dünyadır dediklerini musaddak bir sivâd-ı cihan peymadır. Sergüzeştin bî gaye ve hikâyetin bî nihaye anladım, derun-ü bîrun-ı acayib asarla dolu ve garaib-i âhbarla memlû gördüm... Bunlardan hezaran hezar hisse ve ibret aldım ve nice zaman taaccüplerinde kaldım; gönlüme bu sevda düştü ki ahbar-ı mülk-i Mısır ve anın üzerine mürur eden asrı ve benî âdemden, evvel buna kim kudum

⁹¹ Salih Çelebi'nin Mısır tarihi nüshaları Ünivesite kütüphanesinde 4134, 4404, 9361, 2588, 1524, 778 numaralarda ve Topkapı sarayı Revan köşkü kitapları 1405, Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi kitapları 2176 ve aynı kütüphanede Damad İbrahim Paşa kitapları numara 920, yine o kütüphanede Halet Efendi kitaplarının ilâve kısmında 190 numaralarda vardır. Bazı Avrupa kütüphanelerinde de nüshaları bulunuyor. (bakınız *Franz Babinger Osmanlı tarihçileri s 100*) Halet Efendi nüshasının sonunda : “Ahval-i Mısır'dan beyanı ihtiyar olunan ahbar burada tamam oldu ve bu müsveddede mütercim fakir Salih bin Celal elinden tarih-i hicretin... dokuz yüz elli üçünde zilkade ayında tamam oldu. Ketebehül fakir Salih bin Celâl عقی عمها “kaydı bu nüshanın bizzat Salih Çelebi'nin el yazısıyla yazıldığını göstermektedir.

etmiş ve imaretine cümleden akdem ikdam eden kimdi? ve sonradan dahi bu arza, Feraine ve Amâlikadan ve kayasire ve ekâsireden kimler hükmetmişler? ve bu mülke ne asıl pâdişahlar gelip gitmişlerdir. . . .

“Kütüb-i tevarih-i bulup alettafsil malûm idindim; selef-i ulema tevarih-i Mısır’a dair yazdıkları kitaplardan elime girenleri gözden geçirdim; cümleden eşbeh ve ecmelini ve ekmel ve mufassalını ulema-i şafiyyeden Mevlanâ Şeyh Ta kiyy üddin Ahmed bin Ali’nin ki *Ibn-i Makrizi* demekle marufur, كتاب المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والآثار *Kitap ül Mevaiz vel itibar bi zikril Httat vel âsar* adlı kitabını buldum ki hakka bu babta sahib yed-i beyza ve bazuy-ı tüvana göstermiştir. Anın içinden der hoşeleri çin eder gibi mühim olan ferayid fevaidini bennan-ı kalem ile dirdüm; silk-i araptan çıkarıp türki eda riştelere dizdüm.

Bundan gayrı كتاب المختصر في اخبار البشر *Kitab-ül- muhtasar fi Ahbar il Beşer* adlı kitab-ki kütüb-i tevarihten on üç mutavel ve mufassal kütüb’i muhtasareden ihtisar olunmuştur; Mısır’a müteallik bulduğum ahval ve ahbarı ve ulema-i müteahhirin-i Mısır’dan Suyuti’nin *حسن المحاضرة في احوال كوكب الروضه مصر القاهره Hüsn-ül muhazara fi ahval-i Mısır-ıl Kahire* demekle mersum kitaplarından ve sair Mısır ahvalinde ulemâ-i selef ve halef yazdıkları bazı resayilde gördüğüm havadis ve âsarı dahi ana zam ve ilhak edip cümlesinin hasılına cami bu bir kaç kürraris (fasikül) de nice nevadir-i ahbar yazdum”.

Celâl zâde Salih Çelebi Mısır tarihini 953 Zilkade ve 1547 Ocakta *Istanbul’a* geldiği zaman tamam etmiştir. Benim tetkik ettiğim müteaddid nüshalardan Esat Efendi kitapları arasındaki nüsha nesih hatla yazılmış olup güzel ve okunaklıdır.

Eserin başlangıcında tevhid, naat, çiharyar-ı güzün menakibi ve pâdişaha duayı havi kısımdan sonra ibtidadan 953 hicret senesine kadar Mısır ahvali, Fezail ve mehasin-i Mısır, vilâyet-ı mısırda olan tılsımlar ve bazı acaip şeyler, tufandan evvel Mısır hükümdarları, tufandan sonraki Mısır hükümdarları, Mısır diyarı ümerasi, Çerkes Memlûkleri, define ve hazineler, Mısır mâbedleri, fezail-i Nil, Idüşşehid, Nil’in feyezani, Mısır’ın sultanması, ehram, Ebülhevel’ler, dağlar, Mısır’ın maruf beldelerinden, İskenderiye ve diğer Mısır beldeleri ve buradaki tarihî eserler. Kahire’nin banisi ve şehrin büyümesi. Kahire’nin Fatımî

halifelerinden Müstansirbillah zamanında Emir-ül-Cüyûş Bedr-ül-Cemali zamanındaki îmarı.

Celâl zâde'nin bu Mısır tarihi İspanyolcaya da tercüme edilmiştir.⁹²

7 — *Kitab ül Muhtasar fi Ahbar-il Beşer ?*

Osmanlı müelliflerinde (c 2 s 279) Salih Çelebi'nin bu isimde bir eseri olduğu gösteriliyor ise de doğru değildir. Yukarıda Mısır tarihinin mukaddemesinde söylediği gibi eserini yazarken Makrizi'nin Hitatından istifade ettiği gibi *Eyubiyye* ailesinden Hama hükümdarı Melik Müeyyed İsmail'in *Kitab ül Muhtasar fi Ahval-ilbeşer* isimli eseriyle Abdurrahman Suybutî'nin *Kevekb ür Ravza* ve *Hüsn ül Muhadara fi ahbar-ı Mısır-el Kahire* adlı tarihinden istifade etmiş olduğunu söylemek istemiştir. Yoksa bu isimde bir eseri veya tercümesi olduğu henüz görülmemiştir.

8 — *Leyla ve Mecnun manzumesi :*

Salih Çelebi uzun yıllar bekâr yaşamış, ihtiyarlığında evlenerek İshak adında bir oğlu olmuştur. Bu çocuğun on yaşını geçkin olarak vefat etmesinden dolayı evlâd acısı kendisini fevkalâde müteessir ettiğinden bu teessürle 962 h Leylâ ve Mecnun hikâyesini kısa zamanda manzum olarak kaleme almıştır.

Baş tarafında tevhid, neat-ı şerif ve ashab-ı kirama sena ile başlıyor. Mesnevi tarzındadır. Naat-ı şeriften:

*Ne resul ol ki fahr-ı âlem
Dürr-i yekdane-i benî âdem
Gerçi mülk-i arabtan etti zuhur
Şeş cihat-ı zemini tuttu, o nur
Din-i islâmı kim âyan etti
Küfür namını bînişan etti.
Oldı âhir zamanda ol yüzü gül
Hâtem ül enbiya ve hatm-i rüsül
Hak kelâmın ki aşikâr etti
Okuyup halka dür nisar etti
Zâhir oldı şeyir-i islâm
Verdi kanun-ı şerî âna nizam*

⁹² Franz Babinger'in *Osmanlı tarihçileri* s 101.

*Daveti âm olup kamu halka
İrdi âğazı garb ile şarka*

Pek suzişli parçaları ihtiva eden manzumesinin “*Ağaz-ı kıssa-i pür gussa-i Mecnun ve Leylâ*” kısmına şöyle başlıyor :

*Fars dilinde ibtida üstad
Söze bu resm ile urur bünyad
Var idi dir meğer ol ilde
Arab içre olan kabâilde
Âmir adlu kabileden bir er
Haylı dânâ idi ve ehl-i hüner
Hasebiyle nesebiyle kâmil idi
Gün gibi lutfı halka şâmil idi.
Âd-u san ehli idi gayette
Mülk-ü maliyle ol vilâyette*

Salih Çelebi bir kıta ile Leylâ ve Mecnun kıssasını kırk iki günde ve 962 tarihinde nazmettiğini söylüyor⁹³. Elimizdeki nüsha Salih Çelebi'nin sağlığında 969 h 1561 de ihtimal ki aslından istinsah edilmiştir⁹⁴. Salih Çelebi bir de Hamse kaleme almak istemişse de henüz görülmediğine göre belki kuvvede kalmıştır.

Elimizdeki Leylâ ve Mecnun nüshası Nur-ıosmaniye kütüphanesindeki divanının sonunda bulunmaktadır. Yazısı pek nefis talik hatla yazılmış olan nüshanın cildi de pek güzel olup saraydan çıkmıştır. Ve 3846 numarada kulanmaktadır.

9 — *در نصائح Dürer-i Nesayih :*

Celâl zâde altmış ile yetmiş yaş arasında gözlerine gelen zaaf dolayısıyla inzivaya çekilmiş ve bu sırada nefsin sulaine cevab ve başkalarına nasihat yollu *Dürer-i Nesayih* adını verdiği seksen beyitli

⁹³ Leylâ ve Mecnun hikâyesinin sonunda :

*Dürri mensurı bu kıssa bahrinin
Kırk iki günde olundu nazm hep
Sâna tarihin verir bunun haber
Ayn-ı nazm-ı fa ve sin lam-ı leb*

⁹⁴ En nihayette :

« تمام شد کتاب لیلا و مجنون من کلام اعلم العلماء و الفصح الفصحا صالح چلبی المشهور
بجلال زاده بتاريخ سنه تسع وستين و تسعمائة على يد اضعف الكتابين عبد الواحدی غفره و ذنوبه
kaydiyle istinsah tarihi ve Abdülvahid adında bir kâtip tarafından yazıldığı görülüyor.

manzume kaleme almış ve dostlarından birisi ekserisi tamiye ve muammayı havi olan bu manzumenin yine kendisi tarafından şehrinin rica etmesi üzerine her bir beyti ayrı ayrı şerh etmek suretiyle bu eseri vücuda getirmiştir. *Dürer-i Nesayih* divanının sonunda ve bundan başka ayrıca Üniversite kütüphanesinde 3046 ve 3094 numaralarda bulunmaktadır ⁹⁵. *Dürer-i Nesayih*-in birinci beyti :

*Kısmet-i rûz-ı ezel sana belâdır diken
Kaçma belâdan sakın sen bu belâyı beğen*

Son beyit :

*Dinle sözün Salih'in tecrübe kıl kim sahih
Hads-ü-cinsiyledir söylediği her sühan
Dürer-i nesayihdürür bahr-ı cihan içre bu
Müfterlün failün müfteilün failün.*

10 — جوامع الحكایات و لوامع الروایات *Cevami ul Hikâyat ve Levami -ur- Rivayat tercümesi :*

Bazı İstanbul kütüphanelerinde nüshaları bulunan ⁹⁶ *Cevami -ul-hikâyat ve Levami -ur- Rivayat* tercümesinin aslı Farsca olup Cemal ü d-

⁹⁵ Güzel talik ile yazılmış olan 3094 numaralı nüsha yirmi varak olup mukaddemesinde şöyle diyor :

"Bu varaklar tabakların dest-i zebanile sadef-i sineden çıkardığı leal ile mâli eden Salih bin Celâl eydür; çün sinin-i ömr-i güzerandan sinnim hesabı mabeynes sittin ve sebine yetmişti. Şebab halleri yel gibi şitab ve şib alâmetleri ateş gibi iltihab etmişti. Nâgâh emr-il-lah ile hezar bela ve mihnete ve عا ana ve meşakkate giriftar oldum ki cümleden es'ab ve etabı ihtilâl-i mizacla kuvve-i basıraya gelen zaaf-u kemaldır. Bari bu belalar ibtilasiyle hemişe dilgir ve عا ana'lar istilâsiyle hemvare tîre zamir olıcak sual-i nefsin cevabında ve gayrın nush ve pendi bâbında ki Dürr-i Nesayih ile mevsum olan Cevahir-i Ebyat nazm ettim. Bu esnada ehl-i dâniş arasında meşhur olıcak anlardan bir dîlnüvaz-ı suhan perdaz her ne kadar Türki ise bu ebyatın binası lâtif ve icaz üzere olmağın bunlardan az beyit vardır ki anda tamiye ve elgaz olmaya. Ebkâr-ı-maanisi yüzünden keşf-i hicap ve ref'i nikaba tamam ihtiyaç vardır. Mensur ibariyle şerh ve beyan ile âyân lutf-ı nâzımdan emr-i bedî değildir, Dedüğü bahisten mes'ulünün kabulünde matlâdan maktaa varınca her beytin bu veçhile şerhine ağaz olundu".

⁹⁶ Görülen nüshalar Hekimoğlu Ali Paşa kitapları 603, Topkapı sarayı Revan köşkü 1085 Millet kütüphanesi Reşid Efendi kitapları 723 ve Nur-iosmaniye kütüphanesi 3232 ve 3274 numaralarda bulunmaktadır. Sultan Süleyman'ın mührünü havi olup saraydan çıkmış ve musahib Mustafa Paşa muhalledatından alınmış bir cild Husrev Paşa kitapları arasında 499 numarada bulunmaktadır.

din Mehmed Avfî'nin eseridir. Avfî bunu Vezir Nizamülmülk namına telif etmiştir. Müteaddid tercümeleri olan Cevami ül hikâyatın bu tercümesi de Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Bayezid'in emriyle Salih Çelebi tarafından yapılmıştır⁹⁷. Salih Çelebi'nin tercümesine esas olan nüsha Hekimoğlu Ali Paşa kitapları arasında 609 numarada bulunan nüshadır; Salih Çelebi kendi el yazısıyla olan *Cevami ul Hikayat*'ın ikinci cildi de yine aynı kütüphanede 603 numarada bulunmaktadır. Salih Çelebi'nin el yazısıyla olan birinci cild henüz görülmemiştir. İkinci cilt ise onbirinci baktan başlamaktadır. Eser muhtelif mevzulara göre hikâyeleri havidir.

Salih Çelebi, *cevami ul hikâyat*'ın ikinci cildini 19 cemaziyelâhır 964 ve 19 Nisan 1557 de Eyyub'daki evinde tamamlamış olduğunu bu cildin sonunda beyan etmiştir⁹⁸. Bu cild büyük kıtada olup Topkapı sarayı Revan köşkü kitapları arasında bulunan Üçüncü cilt ise 965 Muharrem ve 1557 Ekim'de tamamlamıştır⁹⁹. Nuri-osmaniye nüshaları ayrı ayrı birer cilt halindedir.

Cevami ul Hikâyat aslı gibi dört kısım üzerine tercüme edilmiş olup her bir kısım yirmi beş baba ayrılmıştır. Birinci kısım Allahı, Peygamberleri, keramat-ı evliyayı, Arab ve Acem pâdişahlarını, hülefay-ı raşidini, adaleti, pâdişahlara müteallik ahvali, pâdişahların siyasetlerini, tevki ve hükümlerini (fermanlarını) firaset ve kiyaset ehli kimseleri, rey ve tedbirlerin faidesini, vezirlerin ahvalini, bahadırılığı, âlim, zahid, vaiz ve kadıları, zemin ve zamana muvafık nükte ve güzel sözleri, pâdişah nedimlerinin lâtifelerini, tabipleri, ilâçları, muabbirlerin lâtif tâbirlerini, şairelerin rengin sözlerini, sâzende ve güyendelerin lâtifelerini, seri ul intikal olanlara, vezirlere dair sözleri ve münasib hikâyeleri havidir.

⁹⁷ *Cevami ül Hikâyat*, İkinci Murad'ın emriyle hocası İbn-i Arabşah ve İkinci Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed'in emriyle şair Necati taraflarından da Türkçeye çevrilmiştir. İbn Arabşah tercümesi Ayasofya kütüphanesinde 3167 numaradadır.

⁹⁸ Salih Çelebi, kendisinin kalemiyle olan Hekimoğlu Ali Paşa nüshasının sonunda :

تم كتابة و ترجمة على يد العبد الفقير صالح من جلال الحقيير عني عنهما في اليوم التاسع عشر من شهر آخر الجمادين من شهر سنة اربع و ستين و تسمايه بقصبة ابي ايوب الانصاري رضي الله عنه kaydiyle ikinci cilt tercümenin bittiği sene ve ayı göstermektedir.

⁹⁹ Topkapı sarayı Revan köşkü kitapları arasında 1086 numaralı nüshada da :

"Cevami ul Hikâyat ve Levami ur Rivayat kitabının Türkçe tercümesi tamam oldu. Tarih-i hicretin 965 inci yılının Muharremül haramın evayilinde Kostantinye şehri civarında Ebu Eyüp Ensari kasabasında" tamamlandığı beyan ediliyor.:

İkinci kısımda haya, meskenet ve tevazû, himmet, edeb, rahm, şefekat, tevekkül, sahavet, kerem, bahadırılık, sabır, şükür, cürmün afvına ve saireye dair hikâyeler.

Üçüncü kısım, Halkın fena huylarına dair olup bu da yirmi baba ayrılmıştır; hased, hırs, tamâ, yalan, hasislik vesaire hakkında münasib hikâyeler.

Dördüncü kısım ise acayib ve garayib denilerek bunda da pâdişahlara hizmetin faidesi, pâdişahların sanat ve hüner sahiplerine ih-sanları; beynelhavf ver reca vaziyeti, duaların tesirini, fal açmak, eşyanın havas ve tesiri, yollar, memleketler, tılsımlar, kuşlar, yırtıcı hayvanlara ve saire dair kıssa ve hikâyeler.

Cevami ul hikâyat'ın 644 varak olan Millet kütüphanesi Reşid Efendi kitapları nüshasının sonunda

Mefhar-ı evlâd-ı Osmân-ı kiram
Sâhib-i vâla ü in'âm-ı mezid
Layik-i tac-ı serir-i saltanat
Yâni Şâhzâde Siultan Bayezid

kıtası vardır¹⁰⁰.

11 — *Miftah şerhi hâşiyesi* :

Seyyid şerif Cürcanî'nin belagatten *Miftah ul ulum* şerhine¹⁰¹ Celâl zâdenin haşiyesi olup adı *ناقد الرأيين في قواعد الفندين* Nakid ür reyeyin fi Kavaid il fenneyn'dir. Bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde Damad İbrahim Paşa kitapları arasında 894 numarada bulunmakta olup Arabçadır.

¹⁰⁰ Salih Çelebi *Cevami ul Hikâyat* mukaddemesinde şöyle diyor :

"Mütekaid olup... bu fırsatı ganimet bilip şeb-ü ruz evkat-ı ibadetten fazıl olan evkatımı tasnif-i kütüb ve resail ve telif-i ulum-ı evahir ve evail işgaline sarf-ı eylemeğe azimet ettim... nagâh hazret-i Şehzade-i Civanbaht... Bayezid ibn-i Sultan Süleyman atabe-i aliyyelerinden *Cevami ul Hikâyat ve Levami ur Rivayat* ismiyle mevsum Parsi dilde kütüb-i tevarihten mufassal ve mutavvel bir kitabı mükemmel vasıl oldu; Pariisden Türkçeye tercüme olunmasına ferman olunmuş. . ferman-ı hümâyunları hüsn-i kabul ile telâkki olundu ve bi ihmal ve bî imhal tercümesine şurû olunup bu hidemat edası canımıza minnet bilindi".

¹⁰¹ *Miftah ul ulum* 626 h 1229 m senesinde vefat eden Allame Siracüddin Sekkaki'nin belagatten muazzam bir eseri olup bir çok şerh, haşiyeler yazılmıştır. Salih Çelebi bu haşiyelerden Cürcanî'nin şerhine haşiyeye yazmıştır.

12 — مواقف *Mevakıf şerhi hâşiyesi* :

Seyyid Şerif Cürcanî'nin kelâmdan Mevakıf şerhine hâşiyeye yazmıştır arapcadır.

13 — وقایه *Vikaye şerhine hâşiyesi* :

Burhan üş şeria *Mahmud bin Sadr-üş* şerianın fıkıhtan Hidâye meselelerine dair *Vikaye* adlı eserinin şerhlerinden birisine hâşiyesi, olup arabcadır.

14 — اصلاح الايضاح *Islâh ul İzah hâşiyesi* :

Salih Çelebi'nin hocası İbn Kemal Ahmed Şemseddin-'in fıkıhtan *Islâh-ul Vikaye el müsemma bilizah* adlı eserine bir hâşiyeye yazarak (*Hâşiyeye alel-islâh ve el izah*) adını vermiştir. Bu hâşiyenin bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde Damad İbrahim Paşa kitapları arasında 512 numarada bulunmakta olup Arabçadır.

15 — *Tagyir üt Tenkih talikası* :

Celâl zâde yine üstadı İbni Kemal'in usul-i fıkıhtan *تغییر التنقیح* *Tagyir üt Tenkih* adlı eserine de talikatı vardır.¹⁰²

16 — *Münşeat* :

Salih Çelebi'nin bir müşeati olduğu Osmanlı Müelliflerinde zikredilmiş ise de (C, 3, S 279) görmedim. Mamafih bir çok eser ve nazım kaleme almış olan Celalzâdenin müşeati olduğunda şüphe yoktur. Merhum Bursalı Tahir bey gördüğü bir çok eserleri nerelerde gördüğünü eserinde yazmadığından ben de aramama rağmen tesadüf etmedim.

17 — *Divan* :

Salih Çelebi üç lisanda şairdir. Kendisinin son zamanlarında gözlerine perde geldikten sonra hatırında kalan manzumelerini okuyarak yazdırmıştır. Divanının tezhibli ve güzel talik ile yazılmış saraydan çıkmış bir nüshası Nur-ıosmaniye kütüphanesinde 3846 numarada bulunmaktadır. Durmadan çalışan bu büyük âlim zaaf-ı basra mübtelâ olunca okuyup yazamadığından müteessiren bu acıklı halini divanın mukaddemesinde şöyle anlatıyor :

¹⁰² *Keşfüz zünun (Maarif Vekâleti neşriyatından c I s 199 ve Osmanlı müellifleri c 2 s 279.*

Handwritten text in a grid format, likely a list of names or titles. The text is written in a cursive script, possibly Ottoman Turkish or Persian. The grid consists of approximately 4 rows and 4 columns of entries. Each entry appears to be a name or title followed by a small symbol or mark. The text is arranged in a structured manner, suggesting a formal record or index.

Res. 4 — Celâl Zâde'nin 51 No. lu Bolu tahrir defterindeki bir tashihi

Res. 5 — İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde 562 No. da bulunan Selimnâme'nin birinci sahifesi

نشان اقدس مبارک جسم آسم عدو کسی چکوبه عسکر دغان مشرق ایلدی تیغخت خاک	جنابن ایلویب مظهر کناهه شهری پاشا صا قما دی بلورن سپه ولدت دعایه ذات پاک
قرین رحمت حق اوله روحی بهشتی ایچ بولا دی ارفستوی	
مرحوم فردوس ایشیانک وفاتی تاریخی در	
غرق رحمت قلب حق قایمه اهل ایمان روحی ایچون فایتمه	روحی سلطان سلیمک یا الله کیم وفا یتمه اولک تاریخ در
<p>بوغزوات بخت آیات حضرت سلیم خانی و جهاد نصرت غایبان ایلدی تحریر و تصدیق تاریخ هجرتک طغوزیوز طغان مکرنا لک شهور ندرت ماه صفر ختم الله الحیر و الظفر اوجی کوننده مؤلف کار ابراهیم غت رهنه طوقی چیلد لک غفر الله ذنوبه و ستر عیوبه فرزند قدر محمد مستند کالند بنیایت الله الملک العالم اختتام بولدی رحمت اولد کیم کیم جانکه نظر شریفی تسلوق اولدوق دعا خیریه بولدی اول اولدوق دع ایله ۲</p>	

Bu elest bezminin mest-i bigeranı ve bu sekranlar cem'inin bî serrv-ü sâmam.

*Yoğiken bâde hârin akl-u hûşi
Ezel meyhanesinin bâde nuşi*

Sâlih el maruf bicelâl zâde Zadullahü taalâ zâde ider (eydür). Ol zaman ki evvel-i evân-ı şebabdan şitab eden ömür kafilesi menzil-i heftade yetmişti; bu miyanda hezar meşekkat ve belâ ve renc-ü anâ tahsil ettiğim ulumı teknil eyledim ve âlemde şuru ettiğim cüz'î ve küllî ulum-ı maariften az nesne kaldı ki ana âlim ve ârif olmayım" bu tahsilin dünyevî iyiliklerini ve faide ve semeratını gördüm "halime münasib nice âli manasiba vali oldum; nihayet avahir-i ömürde, ettiğim keseret-i mütaleat ve tahrirat ile zaaf-ı basar ârız oldu. Çeşm hadikasından hadeka-i abdarın nur ve tâbı eksilmeğe . . . yüz tuttu ve bu câm-ı musaffanın ruyi dondu şöyle ki kâğıd-ı beyaz kâfurisi üzerinde sevad-ı hatt-ı müşkini mur ayağı veya örümcek ağı gibi seçerdim; ulum-ı şetta'dan musannefatım evrakı beyaz olmadın müsvodat içinde kaldı; güya âb-ı hayat zulmatta ve aynı-ı âfitab gayn içinde nihan oldu. . . Min bâd leyl-ü nehar beytül ahzanımda yargarım gam-u efkârdı; şöyle ki hanede mescuna ve viranede mecnuna döndüm; muttasıl kendümle söyleşür ve kelâm-ı nefis ile eğlenürdüm; gâh yiğitlik âleminin şeydalıkların anardım ve gâh pirlük zamanının nâ peydarlıkalrin. gâh bî ihtiyar ağlar, gâh sine cerahatin merhem-i sabr ile bağlardım: haliya hassa-i basar süstlüğü ve ten nâ dürüstlüğü ve dil hastalığı ve hatır şikesteliği zamanındaki şeb-ü ruz efkârla eğlenürin; onların bazıları hatırıma düştü; bu perişan evrakım yazdırdım tâ sahife-i rüzgâr üzere bu mecmua-i eş'ar benden sonra chl-i uşsaka yadigâr kala."

Divan malûm tarzda münacat tevhid, nât ile başlıyor. Sonra pâdişaha, İbrahim ve Ayas Paşalara ve hocası İbni Kemal'e söylenen kasideler ¹⁰³ ve anı müteakib gazeller geliyor. Salih Çele-

¹⁰³ İbn-i Kemal hakkında söylediği kasideden üç beyit :

*İlm-i dinin şimdikim sensin imam-ı âzamu
İctihadındır eden müşkillerin şer'in beyanı
Aldı gitti Rumdan her mülkete nâmın saba
Mişk bârın bağladı sankim hatadan kârban
Âkibet bilmiş olursun âftâb-ı şer-ü din
Nam-ı Mahmudın ezel Ahmed komuş bir kârdan*

bi'nin manzumeleri aşikane, rindane ve şuhanedir. Bir naat-ı şerifinden :

*Acep hayrette kaldım ben, hidayet Yâ Resulallah
Ne tahsil-i metâl-ib var ne tâat yâ Resulallah
Halayık cümle yer yer hep huzur-ı hakka vardıkta
Kerem kıl Sâlihi etme melâmet yâ Resulallah*

Divanından bazı beyitler :

*Hâlin üzere kâkülün büklümleri neyer dedim
Dedi bu dâm ile çok canlar şikâr etsem gerek*

*

*Nakş-ı hüsn-ı yari ko tahsin anun üstadına
Saliha bakidir ol nakş-ü nigâr elden gider*

*

*Ihtiyari düşmedim mihrine ol mehparenin
Ruhleri [آل] âl eyledi geçdi bana gisusı bend*

*

*Felekten geçdi efganım der-i dildare irmez mi?
Kemend-i ah irişmez ne yüce Astandır bu!*

*

Divanında ve şüara tezkirelerinde görülen son demlerinde söylediği şimdengeru redifli meşhur gazeli :

*Âhir oldu ömür çun geçti heva şimdengeru
Nideyin el verdiğin dünya bana şimdengeru
Pirlik hengâmı geldi gitti eyyam-ı şebab ¹⁰⁴
Su gibi dil tıflı akmaz her yana şimdengeru
Tair-i kudsiydi dil andı tecerrüd âlemin¹⁰⁵.
Cîfe-i dünya gamı düşmez ana şimdengeru
Ben cihan sevdalarından çektim el ey müddei
Serbeser kavgay-ı dehri al sana şimdengeru
Bir gün ağâh olmadın düş gibi geçti mâ meza
Saliha halin nolur bari ana şimdengeru*

¹⁰⁴ Bu mısra tezkierelerde "Pirlik hengâmıdır iriştî eyyam-ı sükûn" tarzındadır.

¹⁰⁵ Divanında bu mısra "Tâhîr-i kudsiyi nefis andı tecerrüd âlemin" ve Atayi'de de "Tair-i kudsi-i ruh andı tecerrüd âlemin" olarak yazılmıştır.

Gerek divanının mukaddemesinden ve gerek Atayî'nin kayıtlarından anlaşıldığına göre mevcut eserlerinden başka müsvedde halinde kalıp beyaza çekilmeyen eserleri de varsa da gözlerine arız olan illet sebebiyle bunlar meydana gelememiştir. Salih Çelebi'nin Şakayik-i Osmaniye tarzındaki Osmanlı ulemasının bazı menkibelerini havi bir eser hazırlamakta iken vefatı vuku bulduğunu Atayî yazıyor¹⁰⁶.

Mustafa ve Salih Çelebilerin kardeşleri olan Ataullah Çelebi'nin değerli bir zat olduğunu *Kühül ahbar* da Âli yazıyorlarsa da¹⁰⁷ tercümeihalini bulamadık. Salih Çelebi kıymetli talebeler yetiştirmiştir. Bursalı Rahmi, Üsküplü Riyazî, *Çorlulu Hatmî* bunlardandır¹⁰⁸.

¹⁰⁶ *Şakkyik zeyli Atayi s 49.*

¹⁰⁷ Âli, Nişani mahlaslı Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin tercüme-i halinde (basılmamış *Kühül ahbar* C 2 s. 167) "Üç biraderdi, üçü de maarif ve letayifte birbirlerine hemser idi. Biri mevaliden Salih Efendi idi ki şiir ve inşa da bir namdar hünerver idi; biri dahi Ataullah Bey idi ki Atâyî mahlası ile zümre-i şuaraya ser defter idi..." dediği halde eserindeki şuara kısmında bahsetmemiştir.

¹⁰⁸ Celâl zâdeleri yazarken eserlerinin tetkikinden başka aşağıdaki eserlerden istifade edilmiştir :

Şakayik-i Numaniye tercümesi (Mecdî) *Şakayik Zeyli Atayî, Kühül ahbar* (Âli) basılmamış ciltler, *Peçevi tarihi*, Hammer (*Ata Bey tercümesi*) *Feridun Bey Münşeati*, *Keşfüzzünun* (Kâtib Çelebi) *İzah ül Meknun* (*Keşfüzzünun zeyli*- İsmail Paşa) Osmanlı müellifleri (Bursalı Tarhir Bey) *Eyyub Rehberi* (İsmail Hakkı Uzunçarşılı) *Hadika-ül Cevami* (Hafız Hüseyin Ayvansarayî) yine aynı zatın *Vefiyet mecmuası*, *Tuhfet ül Hattatin ve Mecelletün Nieab* (Müstakim zâde) *Sehi Bey*, *Aşık Çelebi Lâtîfî*, *Kınalızade Hasan Çelebi*, *Riyaz-ı, Beyani*, *Kaf zâdetzkireleri*, *Sefinet ür Rüesa* (*Resmî Ahmed Efendi*) *Dürrül Habebe fi Tarih-i Ayan-ı Haleb Nur-ıosmaniye* 3292 (Mehmed bin İbrahim Halebî) *Tarih-i Silsile-i Ulema* (Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi kitapları 2142) Sicill-i Osmani (Mehmed Süreyya) Celâl zâdeler maddesi (*İslâm Ansikolopedisi - Tayyip Gökbilgink Ayine-i Zurefa* (*Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*) *Şiir mecmuası* (Topkapı sarayı Bağdad K. kitapları numara 406 (Pervane bin Abdullah) *Gazavatnâmeler ve Mihâl oğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, Ağâh Sırrı Levend) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi c I s 293, 294.*

Die geschichtsschreiber der Osmanen und ihre werke von Franz Babinger 1927 Leipzig.

